

Eugeniusz Wilkowski¹
Chełm
e.wilkowski@wp.pl

Struktury podziemnej „Solidarności” rolniczej na Lubelszczyźnie w latach 1982-1989

Underground structures of the "Solidarity" farmers' union in the Lublin region (Poland) in 1982–1989

Abstract

The history of the Solidarity trade union is divided into four periods: until December 13, 1981, the time of underground activity (until the beginning of 1989), the breakthrough years (1989–91) and after 1991. The article discusses in detail the sources for the history of the union on in the Lublin Province, the state of research, the history of undertaking scientific work in this area, to move on to presenting the structures of "Solidarity" farmers in the region and the history of their development by the communist political police.

Keywords: communism, PRL, Polish People's Republic, "Solidarity", Lublin, farmers

Streszczenie

Historia związku zawodowego „Solidarność” dzieli się na cztery okresy: do 13 grudnia 1981 r., czas działalności podziemnej (do początku 1989 r.), lata przełomu (1989–1991) oraz po 1991 r. Artykuł szczegółowo omawia źródła do dziejów związku na terenie województwa lubelskiego, stan badań, dzieje podejmowania prac naukowych w tym zakresie, by przejść do przedstawienia struktur „Solidarności” rolników w regionie i historii ich rozpracowania przez komunistyczną policję polityczną.

Słowa kluczowe: komunizm, PRL, Polska Rzeczpospolita Ludowa, "Solidarność", Lublin, rolnicy

Prolog

Dzieje „Solidarności” rolniczej wciąż nie zostały opracowane w zadowalającym zakresie. Stan ten należy tłumaczyć zarówno skąpą bazą źródłową, jak i brakiem historyków otwartych na ten obszar badań. Uwaga ta w równej mierze dotyczy środowisk akademickich, jak i Instytutu Pamięci Narodowej. Historię Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego Rolników Indywidualnych „Solidarność” – podobnie NSZZ „Solidarność” – należy dzielić na cztery okresy: do 13 grudnia 1981 r., czas podziemnej działalności (do początku 1989 r.), lata przełomu (1989–1991) oraz NSZZ RI „Solidarność” po 1991 r. Uwaga badaczy skupia się głównie na dwóch pierwszych. Badania nad okresem przełomu w zasadzie są dopiero rozpoczynane, a nad kolejnymi latami historycy jeszcze się nie

¹ ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7479-1541>.

pochylają. O ile literatura dotycząca NSZZ „Solidarność” – do początków 1989 r. – posiada już znaczący dorobek, o tyle NSZZ RI „Solidarność” ciągle czeka na szerszy zakres badań². Potrzeba ta odnosi się zarówno do struktur centralnych Związku, jak i jego historii w poszczególnych regionach (województwach). Na tym tle zdecydowanie lepiej przedstawia się literatura dotycząca „Solidarności” rolniczej na terenie Lubelszczyzny, o czym więcej w dalszej części pracy.

Źródła

Do odtwarzania dziejów struktur podziemnych „Solidarności” rolniczej, wpisanych w dekadę lat osiemdziesiątych XX w., pozostają w zasadzie cztery rodzaje źródeł: wytworzone przez Związek, z uwzględnieniem pism związkowych, przez komunistyczny aparat bezpieczeństwa, przez aparat partii komunistycznej (Polska Zjednoczona Partia Robotnicza) oraz – w znacznie mniejszym zakresie – przez Wydziały do Spraw Wyznań Urzędów Wojewódzkich. Do interesującej nas problematyki, w odniesieniu do Lubelszczyzny³, zachowane materiały wytworzone przez PZPR posiadają skąpy i bardzo ogólny charakter. Ten rodzaj źródeł nie może jednak być pomijany. Szczególnie interesujące są codziennie wysyłane teleksy z każdego Komitetu Wojewódzkiego PZPR do Komitetu Centralnego, ukazujące jak w soczewce, co działo się na danym terenie. Niestety, w przypadku Chełma materiały te zostały zniszczone. Partia, jako hegemon, decydowała nawet o szczegółowych rozwiązaniach na każdym z poziomów życia politycznego, ekonomicznego, społecznego, oświatowego, kulturalnego. Ciągle starała się podporządkować Kościół, pomimo jego pozycji w interesującym nas okresie⁴. Na potrzeby władz partyjnych, w tym

² Najświeższym głosem, pochodzącym z naszego regionu, upominającym się o prowadzenie badań nad przeszłością „Solidarności” rolniczej, szerzej, dziedzictwem wsi, jest tekst z kwietniowego numeru „Czasu Solidarności”, ukazującego się w Lublinie (E. Wilkowski, *Pamiętajmy o rolniczej Solidarności*, „Czas Solidarności”, nr 4(49), kwiecień 2020, s. 46-48). W lutym numerze tego periodyku został zamieszczony tekst tego autora, o wyzwaniach badawczych, przed jakimi stają historycy fenomenu „Solidarności”, w tym rolniczej, Idem, *Wyzwania badawcze nad dziedzictwem „Solidarności”*, „Czas Solidarności”, nr 2(47), luty 2020, s. 48-51.

³ Przez Lubelszczyznę rozumiemy tereny trzech województw istniejących w latach 1975-1998: lubelskiego, chełmskiego, zamojskiego. Od 1 stycznia 1999 r. w granicach województwa lubelskiego znajduje się południowe Podlasie, określane także Podlasiem Lubelskim. Jest to jednak odrębna kraina historyczna. Ponadto, w dekadzie lat 80. na tym terenie nie zostały powołane podziemne struktury RI. W 2013 r. wydana została monografia, która ukazuje historię obu Związków. Jest pierwszą pracą ukazującą „Solidarność” w tej części Polski, zob. E. Wilkowski, *Solidarność na terenie województwa białkopodlaskiego w latach 1980-1989*, Biała Podlaska 2013. Dzieje RI „Solidarność” ukazane zostały w niej na ss. 357-393, 740-749. Przy pochylaniu się nad historią obu Związków na terenie województwa białkopodlaskiego sprzed 13 XII 1981 r., uwzględnić należy tom źródłowy: D. Magier, *Lata 1980-1981 w Województwie Białkopodlaskim. Wybór teleksów Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Białej Podlaskiej*, Radzyń Podlaski 2006, a także relację Mieczysława Trochimiuka, przed 13 grudnia przewodniczącego Wojewódzkiego Komitetu Założycielskiego NSZZ RI „Solidarność” w Białej Podlaskiej, M. Trochimiuk, „Solidarność” Rolników Indywidualnych, „Podlaski Kwartalnik Kulturalny”, nr 3, 2013, s. 56-77.

⁴ W 1984 r. I sekretarze komitetów wojewódzkich PZPR otrzymali dokument „Założenia polityki wyznaniowej państwa” z XI 1984 r., jako materiał poufny, szczególnego znaczenia. Dostęp do niego miał być ściśle reglamentowany. Za jego poufność odpowiadał sam I sekretarz. Polecono, aby trzymany był w specjalnie zabezpieczonej szafie. Dokument potwierdzał konieczność dalszej walki z Kościołem, przy użyciu szerszego zakresu metod, Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej: APL), Komitet Wojewódzki Polskiej Zjedno-

głównie KW PZPR, przygotowywane były analizy i oceny sytuacji na terenie danego województwa. Z KC PZPR przysyłano materiały odnoszące się do sytuacji ogólnokrajowej. Władze znały zatem faktyczny stan nastrojów, kondycji gospodarczej poszczególnych regionów i państwa. Z uwagi na związki podziemnej „Solidarności” z Kościołem katolickim konieczne należy przeprowadzić kwerendę w aktach wytworzonych przez Urzędy do Spraw Wyznań. W przypadku Lubelszczyzny w znacznej części zachowane zostały jedynie w Zamościu (w Lublinie w formie szczątkowej) i przyjmować je należy za reprezentatywne dla tego terenu (dawnej diecezji lubelskiej, aktualnie archidiecezji lubelskiej i większość diecezji zamojsko-lubaczowskiej)⁵. Niedostępne dla badaczy pozostają materiały zgromadzone w Archiwum Archidiecezjalnym w Lublinie⁶. W archiwach tym udostępniane są materiały wytworzone do 1939 r.

Aby poruszać się w problematyce określonej tematem niniejszego opracowania, należy poznać zachowane akta wytworzone przez Służbę Bezpieczeństwa trzech komend wojewódzkich MO, a od 1983 r. Wojewódzkich Urzędów Spraw Wewnętrznych: w Lublinie, Chełmie oraz Zamościu. Istotnym uzupełnieniem, w odniesieniu głównie do województwa chełmskiego, są dokumenty z 1983 r. zebrane w ramach sprawy operacyjnego rozpracowania krypt. „Gryzonie”, założonej na okoliczność rozpracowania Ogólnopolskiego Komitetu Oporu Rolników, a dotyczącej województw: chełmskiego oraz części lubelskiego i zamojskiego⁷. Zakres niszczenia akt w poszczególnych urzędach był różny. Najwięcej zniszczono ich w Chełmie i w Lublinie, w tym sprawy obiektowe, założone na rozpracowanie „Solidarności Wiejskiej”, a potem „S” RI. W Chełmie zniszczono akta sprawy obiektowej o krypt. „Rolnicy”, liczącej 857 kart, w ramach której kontrolowano „Solidarność” rolniczą. W Lublinie zniszczono dokumenty sprawy operacyjnego rozpracowania krypt. „Rolnik”, założonej przeciwko Januszowi Rożkowi, w ramach której kontrolowana była również „Solidarność Wiejska” i „S” RI. Podobnie stało się ze sprawą obiektową o krypt. „Solidarność”, wszczętą na potrzeby kontroli „Solidarności Chłopskiej” (zachowane zostały informacje sytuacyjne, kierowane do MSW). W Chełmie i Lublinie zniszczona została większość spraw operacyjnego sprawdzenia, w ramach których kontrolowano działaczy Związku RI, podobnie kwestionariusze ewidencyjne. Najmniej dokumentów zniszczono w Zamościu. Specyfiką tego terenu była wyjątkowo silna pozycja „Soli-

cznej Partii Robotniczej w Lublinie, sygn. 716, k. 84, Założenia polityki wyznaniowej państwa z 26 XI 1984 r.

⁵ Przykładem mogą być dokumenty związane z „Wakacjami z Bogiem”, organizowane przez lubelską „Solidarność” pracowniczą z Kościołem, np. przy parafii w Horodle, Archiwum Państwowe w Zamościu [dalej: APZ], Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Zamościu (dalej: KW PZPR Zamość), sygn. 1/VI/2, t. 24, nr 395, Informacje bieżące o sytuacji społeczno-politycznej kierowane do KC PZPR 1983. *Teleks nr 355 z 3 IX 1983 r.*, k. 4.

⁶ Przy pisaniu pracy *Solidarność rolnicza na terenie województwa lubelskiego w latach 1980–1989* (Chełm 2013) wykorzystane zostały dokumenty z Wydziału Duszpasterstwa Kurii Metropolitalnej w Lublinie. Udostępniono je po uzyskaniu zgody od ks. bp. Mieczysława Cisło.

⁷ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (dalej: AIPN), sygn. 0222/143/4, Sprawa operacyjnego rozpracowania krypt. „Gryzonie”. Informacje dotyczące chełmskich przedsięwzięć zawarte są głównie w tomie szóstym. Tom ten zawiera także dokumenty odnoszące się do represji wobec członków NSZZ „Solidarność” w Tomaszowie Lubelskim, gromadzone w ramach sprawy operacyjnego rozpracowania krypt. „T anew”.

darności” na wsi, po 13 grudnia 1981 r. aktywniejsza od NSZZ „Solidarność”. Przy takiej skali zniszczenia akt dotyczących „Solidarności” na wsi, zasadnym rozwiązaniem staje się przeglądanie akt związanych z „Solidarnością” pracowniczą – w Lublinie sprawy obiektowej krypt. „Związek”, a w Chełmie sprawy obiektowej krypt. „Trzon” – w ramach których kontrolowano działalność NSZZ „Solidarność”, a następnie cierpliwe wydobywanie tych treści, które dotyczą „Solidarności” na wsi. Należy również pamiętać, że nie jest możliwe zupełne oddzielenie spraw „Solidarności” pracowniczej od rolniczej. W granicach Lubelszczyzny szczególne miejsce przysługiwało Lublinowi, z uwagi na duże środowiska pracownicze i obecność uczelni wyższych.

W przypadku „Solidarności” RI dekady lat osiemdziesiątych na terenie ówczesnych województw z terenu Lubelszczyzny, mało jest zachowanych dokumentów wytworzonych przez Związek, a te, które nie uległy zniszczeniu, dotyczą głównie okresu sprzed 13 grudnia i w części pozostają w zbiorach prywatnych. Ten typ źródeł ma charakter źródła pierwotnego i w pracy historyka staje się niezastąpiony. Najwięcej dokumentów wytworzonych przez Związek zachowało się w Chełmskiem. Cennym źródłem pozostaje prasa związkowa, po 13 grudnia nieliczna. W dekadzie lat osiemdziesiątych najbardziej charakterystycznym wyrazem postaw opozycyjnych była literatura drugiego obiegu. W 1983 r. na terenie województwa chełmskiego Eugeniusz Wilkowski wydawał „Wieś Solidarną”. Do jego aresztowaniu 12 grudnia 1983 r. ukazało się 9 numerów pisma. W Komarowie Wiesław Lipko wydawał w okresie od 1984 do 1989 r. „Informator NSZZ Solidarność i NSZZ RI Solidarność Ziemi Zamojskiej i Roztocza”. Po 13 grudnia na terenie województwa lubelskiego nie było pisma nieprzerwanie wydawanego przez „Solidarność” RI. W Fajslawicach, ale dopiero od września 1987 r., wydawane było pismo „Fajslawice. Informator Rolników Gminy Fajslawice” – do wyborów do rad narodowych w czerwcu 1988 r. wydanych zostało osiem numerów. Trzy pierwsze numery wydane zostały na powielaczu, następne metodą sitodruku. Łącznie ukazało się 16 numerów pisma⁸. Treści dotyczących „Solidarności” na wsi po 13 grudnia 1981 r. należy również szukać w pismach wydawanych przez NSZZ „Solidarność” w Lublinie⁹ i Chełmie¹⁰. Generalnie dokumenty wytworzone przez poszczególne wojewódzkie organizacje związkowe RI zostały rozproszone, podobnie przez struktury gminne i koła wiejskie. Część z nich zachowała się i pozostaje w zbiorach prywatnych. Z różnych powodów nie są udostępniane historykom. Co jakiś czas

⁸ „Fajslawice. Informator rolników gminy Fajslawice”, http://www.encyklopedia-solidarnosci.pl/wiki/index.php?title=R01555_Fajslawice (dostęp: 20 VI 2013 r.). Inną inicjatywą podjętą przez Annę Truskolaskę, pracownika Biblioteki KUL, współpracującą z Biurem Informacji Tymczasowego Zarządu Regionu „Solidarność” w Lublinie, było podjęcie wydawania od XI 1988 r., a więc już prawie w okresie przełomu, „Gazety Rolników. Pisma Solidarności RI”. Biuletyn wydawany był w formacie A5, metodą sitodruku, z reguły o objętości 12 stron. Do tego przedsięwzięcia A. Truskolaska zaangażowała Janusza Winiarskiego i Wacława Białego.

⁹ „Informator NSZZ Solidarność Region Środkowo-Wschodni”, „Solidarność nauczycielska”, „Grot WSK Świdnik”, „Solidarność Walcząca Oddział Lublin”, „ABC-Adriatyk, Bałtyk, Morze Czarne, Pismo Liberalno-Demokratycznej Partii Niepodległość”, od 1985 r. „Gazeta. Pismo członków Solidarności”.

¹⁰ Na treści dotyczące RI „S” od 1984 r. otwarte były łamy „Informatora Regionalnej Komisji Koordynacyjnej NSZZ Solidarność Region Chełm”.

udaje się im jednak dotrzeć do nich i wykorzystać w przygotowywanych opracowaniach¹¹. Dokumenty wytworzone przez Wojewódzkie Komitety Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego w Chełmie, Zamościu i Lublinie zostały rozproszone. Powołany w 1981 r. Klub Myśli Ludowej (UMCS), najbardziej posolidarnościowe forum wymiany myśli w skali Lubelszczyzny, po 13 grudnia został rozwiązany¹². W Lublinie rozwiązano również – w styczniu 1982 r. – Zarząd Wojewódzki Związku Młodzieży Wiejskiej. Informacje o tych organizacjach pozostały głównie w materiałach operacyjnych SB i wytworzonych przez Komitety Wojewódzkie PZPR.

Literatura

Na potrzeby niniejszego opracowania wskazana została jedynie ta literatura, która odnosi się do obszaru geograficzno-historycznego, wyznaczonego tytułem niniejszego zarysu i do okresu „Solidarności” RI podziemnej. W tomie drugim *NSZZ Solidarność 1980–1989* zamieszczone zostało pierwsze spojrzenie – w ujęciu ogólnopolskim – na dzieje „Solidarności” rolniczej pióra Tomasza Kozłowskiego i Jana Olaszka, z odniesieniem do Lubelszczyzny¹³. W 2010 r. ukazała się praca „*Solidarność*” *Rolników 1980–1989* pod redakcją Andrzeja W. Kaczorowskiego, w której zamieszczony został tekst J. Olaszka, ukazujący dzieje Związku pomiędzy grudniem 1981 a wiosną 1989 r.¹⁴ W 2011 r. A. W. Kaczorowski przygotował pracę *30-lecie rejestracji NSZZ Rolników Indywidualnych „Solidarność” 1981–2011. Kalendarium Związku*¹⁵. W 2016 r. wydany został III tom *Opozycja i opór społeczny w Polsce po 1956 roku. Rolnicza „Solidarność” w Polsce 1980–1989*, pod red. A. Kaczorowskiego, T. Kozłowskiego, J. Olaszka¹⁶, w którym zamieszczony został artykuł o Solidarności rolniczej na Lubelszczyźnie i południowym Podlasiu¹⁷. Dwa lata później Wojciech Gonera opublikował pracę *Niezależny chłopski ruch związkowy na Kujawach zachodnich (1980-1989)*. Jest to przykład publikacji dotyczącej jednego z re-

¹¹ W 2011 r. odnaleziona została część dokumentów Wojewódzkiego Komitetu Założycielskiego NSZZ RI „Solidarność” w Chełmie, w 2012 r. dotyczących struktur RI „Solidarność” na terenie gminy Grabowiec, w 2013 r. przez struktury Solidarności w Krasnymstawie. W 2016 r. kilka osób udostępniło posiadane źródła przy gromadzeniu materiału do ukazania roli Komitetów Obywatelskich na terenie województwa chełmskiego z lat 1989–1990. W 2011 r. udostępnione zostały dokumenty, dotąd pozostające w zbiorach prywatnych, Komisji Zakładowej NSZZ „Solidarność” przy Zakładzie Rolnym w Sawinie. W 2017 r. udostępnione zostały oryginalne dokumenty NSZZ RI „Solidarność” z 1981 r. z terenu gminy Żmudź. W 2016 r. odnaleziona została część dokumentów wytworzonych przez NSZZ „Solidarność” przy Zamojskich Fabrykach Mebli.

¹² Szerzej o sytuacji w Zjednoczonym Stronnictwie Ludowym w Lublinie: E. Wilkowski, *Solidarność rolnicza na terenie województwa lubelskiego w latach 1980-1989*, Chełm 2013, s. 178-182, 207-211.

¹³ T. Kozłowski, J. Olaszek, *Niezależny ruch chłopski w Polsce 1980–1989* [w:] *NSZZ „Solidarność” 1980–1989. T. 2. Ruch społeczny*, red. Ł. Kamiński, G. Waligóra, Warszawa 2010, s. 75–136.

¹⁴ J. Olaszek, „*Solidarność*” *Rolników Indywidualnych 1981–1989* [w:] „*Solidarność*” *Rolników 1980–1989*, red. A. W. Kaczorowski, Warszawa 2010, 139–196.

¹⁵ A. Kaczorowski, *30-lecie rejestracji NSZZ Rolników Indywidualnych „Solidarność” 1981–2011. Kalendarium Związku*, Warszawa 2011.

¹⁶ *Opozycja i opór społeczny w Polsce po 1956 roku. T. 3. Rolnicza „Solidarność” w Polsce 1980–1989*, red. A. Kaczorowski, T. Kozłowski., J. Olaszek, Warszawa 2016.

¹⁷ E. Wilkowski, „*Solidarność*” *rolnicza na Lubelszczyźnie i południowym Podlasiu w latach 1980–1989. Wybrane aspekty* [w:] *Idem*, s. 95–136.

gionów kraju. Na kilku stronach odnosi się do podejmowanych prób pracy podziemnej¹⁸. W 2019 r. w Warszawie opublikowana została praca okolicznościowa o „Solidarności” RI w setną rocznicę odzyskania przez Polskę niepodległości¹⁹. Na jej zawartość składają się głównie źródła ikonograficzne, zamieszczone teksty posiadają charakter popularyzatorski.

W granicach Lubelszczyzny większość tekstów, ukazujących historię „Solidarności” rolniczej, przygotowano w Chełmie. W 2008 r. opublikowany został wybór artykułów, informacji i dokumentów dotyczących „Solidarności” RI z lat 1980–1989 i okresu przełomu, autorstwa Eugeniusza Wilkowskiego, ze wstępem Janusza Wrony²⁰. Do dzisiaj publikacja ta pozostaje unikatowa w skali kraju²¹. W 2005 r. ukazała się praca E. Wilkowskiego *Solidarność na ziemi chełmskiej w latach 1980–1989*, będąca pierwszym zarysem dziejów obu Związków na tym terenie. „Solidarności Wiejskiej”, a następnie NSZZ RI „Solidarność”, poświęcone zostały odrębne rozdziały²². W 2009 r. wydana została *Solidarność na ziemi zamojskiej w latach 1980–1989*, również ukazująca dzieje „Solidarności” pracowników i rolniczej, więcej, po 13 grudnia to rolnicy w tej części Polski stanowili główną siłę opozycyjną²³. W 2010 r. opublikowana została monografia *Solidarność w Chełmskiem w latach 1980–1989*²⁴, będąca znacznym rozszerzeniem pracy z 2005 r. W tym samym roku ukazała się *Solidarność na Ziemi Biłgorajskiej w latach 1980–1989*²⁵, ukazująca również „Solidarność” rolniczą. Przykładem pracy przedstawiającej rolę Związku w małej społeczności jest *Solidarność na terenie gminy Grabowiec w latach 1980–1989*²⁶. W 2013 r. wydana została *Solidarność rolnicza na terenie województwa lubelskiego w latach 1980–1989*²⁷. Była to pierwsza odrębna monografia w całości poświęcona „Solidarności” na wsi lubelskiej. W 2018 r. wydana została *Solidarność Rolników Indywidualnych w Chełmskiem w latach 1980–1992*²⁸. W 2014 r. wydana została praca *Solidarność w Krasnostawskim w latach 1980–1989*²⁹, w której również ukazane zostały dzieje „Solidarności” na wsi. Problematyka pism solidarnościowych, kierowanych do środowisk wiejskich, zawarta

¹⁸ W. Gonera, *Niezależny chłopski ruch związkowy na Kujawach Zachodnich (1980-1989)*, Inowrocław 2018, s. 84-98.

¹⁹ A. Kaczorowski, M. Pokora-Kalinowska, G. Cymiński, *Droga rolników, od „Solidarności” do niepodległości*, Warszawa 2018.

²⁰ E. Wilkowski, *O wymiar Solidarności. Artykuły informacje dokumenty*, Chełm 2008. Publikacja ta zawiera zachowane dokumenty RI Solidarność z terenu województwa chełmskiego sprzed 13 grudnia 1981 r., okresu „Solidarności” podziemnej i wybrane z okresu przełomu. Teksty z okresu przełomu zostały zamieszczone z sugestii J. Wrony, by czytelnik, historyk, mógł uzyskać pogląd piszącego wobec kolejnych wydarzeń historycznych.

²¹ J. Wrona, *Wstęp* [w:] E. Wilkowski, *O wymiar Solidarności...*, s. 7.

²² E. Wilkowski, *Solidarność na ziemi chełmskiej w latach 1980–1989*, Chełm 2005, s. 97–134, 296–336.

²³ Idem, *Solidarność na ziemi zamojskiej w latach 1980–1989*, Chełm 2009, s. 317–366, 534–547, 944–1061.

²⁴ Idem, *Solidarność w Chełmskiem w latach 1980–1989*, Chełm 2010, s. 277–330, 401–410, 413–424, 673–722.

²⁵ Idem, *Solidarność na Ziemi Biłgorajskiej w latach 1980–1989*, Chełm 2010, s. 152–177, 467–494.

²⁶ Idem, *Solidarność na terenie gminy Grabowiec w latach 1980–1989*, Chełm 2012. O represjach wobec rolników, z aresztowaniami łącznie, s. 201–225.

²⁷ Idem, *Solidarność rolnicza na terenie województwa lubelskiego w latach 1980–1989*, Chełm 2013.

²⁸ Idem, *Solidarność Rolników Indywidualnych w Chełmskiem w latach 1980-1992*, Chełm 2018.

²⁹ E. Wilkowski, *Solidarność w Krasnostawskim w latach 1980–1989*, Chełm 2014, s. 188–229, 418–431, 476–484.

została w *Chełmskim piśmiennictwie solidarnościowym 1980–2015*³⁰. W 2011 r. Jakub Stępnia, syn Janusza Stępnia, obronił pracę magisterską *NSZZ „Solidarność” RI Fajstławice w latach 1981–1990*³¹. Ukazuje w niej zarys Związku na terenie rodzinnej gminy. Obok publikacji książkowych opublikowanych zostało kilka artykułów podejmujących problematykę „Solidarności” na wsi. Na łamach „Rocznika Chełmskiego” ukazały się teksty E. Wilkowskiego o RI „S” przed 13 grudnia 1981 r.³², a w 2013 r. *Katolicka Wszechnica Ludowa w Chełmie (1993–1998) na tle dziejów uniwersytetów ludowych*, w której autor nawiązuje do dekady lat osiemdziesiątych³³. Do obejmującego instytucje drugiego tomu *Encyklopedii Chełma* skierowane zostało hasło *Niezależny Samorządny Związek Zawodowy Rolników Indywidualnych Solidarność w Chełmskiem*³⁴. W „Archiwariuszu Zamojskim” z 2007 r. zamieszczony został tekst E. Wilkowskiego *Źródła do dziejów Solidarności w latach 1980–1989 w Archiwum Państwowym w Zamościu*³⁵, a w 2011 r. *Rolnicy zamojscy wobec systemu komunistycznego w okresie Solidarności podziemnej. Wybrane aspekty*³⁶. Spotkaniom duszpasterskim rolników w Diecezjalnym Domu Rekolekcyjnym w Łabuniach poświęcone zostały stosowne fragmenty w tomach *Solidarność na ziemi zamojskiej...*³⁷ i *Solidarność w Chełmskiem...*³⁸, a ponadto tekst *Spotkania rolników w Diecezjalnym Domu Rekolekcyjnym w Łabuniach w latach 1984–1988*³⁹. Problematyki tej dotyczy także tekst z „Naszej Ziemi” *Spotkania rolników w Diecezjalnym Domu Rekolekcyjnym w Łabuniach k. Zamościa 1984–1988*⁴⁰. W 2019 r. w Chełmie wydana została druga część, tomu II *Encyklopedii Chełma Miejsca*, z hasłem *Niezależny Samorządny Związek Zawodowy Rolników Indywidualnych Solidarność w Chełmskiem*⁴¹. Również w 2019 r. ukazała się praca o ks. Piotrze Kurowskim, kapelanie Solidarności, w tym Solidar-

³⁰ Idem, *Chełmskie piśmiennictwo solidarnościowe w latach 1980–2015*, Chełm 2015, s. 42–51, 70–76.

³¹ J. S. Stępnia, *NSZZ „Solidarność” RI Fajstławice w latach 1981–1990*, Lublin 2011 (mps pracy magisterskiej, UMCS).

³² E. Wilkowski, *Niezależny Samorządny związek Zawodowy Rolników Indywidualnych Solidarność na Ziemi Chełmskiej w latach 1980–1981*, „Rocznik Chełmski” 2002, t. 8, s. 375–386; Idem, *Przyczynek do dziejów struktur chełmskiej Solidarności RI w latach 1980–1981 w świetle odnalezionych źródeł*, „Rocznik Chełmski” 2012, t. 16, s. 397–416.

³³ Idem, *Katolicka Wszechnica Ludowa Chełmie (1993–1998) na tle uniwersytetów ludowych*, „Rocznik Chełmski” 2013, t. 17, s. 363–383.

³⁴ Idem, *Niezależny Samorządny Związek Zawodowy Rolników Indywidualnych Solidarność w Chełmskiem* [w:] *Encyklopedia Chełma*, t. 2 (w przygotowaniu).

³⁵ Idem, *Źródła do dziejów Solidarności w latach 1980–1989 w Archiwum Państwowym w Zamościu* [w:] „Archiwariusz Zamojski” 2007, s. 7–26.

³⁶ Idem, *Rolnicy zamojscy wobec systemu komunistycznego w okresie Solidarności podziemnej. Wybrane aspekty*, „Archiwariusz Zamojski” 2011, s. 27–40.

³⁷ E. Wilkowski, *Solidarność na ziemi zamojskiej...*, s. 534–546.

³⁸ E. Wilkowski, *Solidarność w Chełmskiem...*, s. 413–423.

³⁹ Idem, *Spotkania rolników w Diecezjalnym Domu Rekolekcyjnym w Łabuniach w latach 1984–1988* [w:] *Rola świeckich w Kościele w świetle spuścizny duchowej Wacława Lipińskiego i Bogdana Jańskiego i współczesnych wyzwań. Materiały z polsko-ukraińskiej konferencji naukowej z 15 maja 2007*, red. E. Wilkowski, Chełm 2007, s. 115–132.

⁴⁰ Idem, *Spotkania rolników w Diecezjalnym Domu Rekolekcyjnym w Łabuniach k. Zamościa 1984–1988*, „Nasza Ziemia” 2011, nr 5, s. 29–31.

⁴¹ Idem, *Niezależny Samorządny Związek Zawodowy Rolników Indywidualnych Solidarność w Chełmskiem*, [w:] *Encyklopedia Chełma Miejsca*, t. II, cz. II, Chełm 2019, s. 61–64.

ności RI⁴². W latach 1987-1990 pełnił obowiązki dekanalnego duszpasterza rolników w dekanacie tomaszowskim (pracował w parafii Gródek). Uwzględniana literatura ma charakter monograficzny bądź źródłowy. Należy pamiętać o tekstach publicystycznych, poświęconych tej problematyce, w tym ukazujących sylwetki aktywnych uczestników ruchu „Solidarności”, także RI. Bez ich uwzględnienia obraz piśmiennictwa solidarnościowego nie będzie pełny⁴³.

Próba wszczęcia działalności przez lubelskie środowisko „Solidarności Chłopskiej”

Jedyną próbą podjęcia działalności podziemnej przez osoby z „Solidarności Chłopskiej” były przygotowania wszczęte wiosną 1982 r. na terenie gmin: Łęczna, Biskupice i Milejów, z udziałem E. Dąbskiego z Krzczonowa. W sierpniu lubelska SB otrzymała informacje, że w tym rejonie *prowadzona jest konspiracyjna działalność przez osoby związane z „Solidarnością Chłopską”*. Przekazano, że w lesie pomiędzy Łęczną a Biskupicami odbywają się spotkania działaczy, którzy przyjeżdżają swoimi samochodami. Podczas organizowanych spotkań miały być prowadzone szkolenia z zakresu *pracy konspiracyjnej, wymierzone w aktualną politykę władz PRL, w szczególności po zagadnieniu rolnictwa*⁴⁴. Na tę okoliczność założona została SOS krypt. „Las”. Z uzyskanych informacji wynikało, że w spotkaniach tych brały udział następujące osoby: Władysław Iżewski, kierowca karetki pogotowia w szpitalu w Jaszczowie, zam. w Biskupicach; Zenon Wysokiński, technik geodeta, zam. w Łęcznej; Henryk Kowalski, rolnik, zam. Trębaczowie Kolonii; Mariusz Onuszkiewicz, hydraulik, pracownik Lubelskiego Przedsiębiorstwa Instalacji Sanitarnych, zam. w Biskupicach; Marek Sapała, rolnik, zam. w Antoniowie (gm. Milejów); Edward Dąbski, rolnik, zam. w Krzczonowie. O utrzymanie kontaktu z tymi osobami zabiegał Krzysztof Sapała, ogrodnik, zam. w Podgłębokiem, na terenie gminy Cyców, woj. chełmskie. On to odegrał zasadniczą rolę w dekonspiracji tej grupy⁴⁵. Jednym z inicjatorów podjęcia aktywności konspiracyjnej był W. Iżewski. Po zwolnieniu z internowania rozpoczął budowanie sieci kontaktów. W dobrej wierze już w czerwcu 1982 r. kontaktował się z K. Sapałą. Na przełomie lipca i sierpnia przekazał mu informację o zamiarze wydawania

⁴² Ks. Piotr Kurowski (1929-1990). *Kapłan zawierzenia i czynu*, red. E. Wilkowski, Chełm 2019.

⁴³ W charakterze przykładu, E. Wilkowski, *Kazimierz Zamościński – wierny ideałom Solidarności*, „Powinność. Pismo kulturalno-społeczne Ziemi Chełmskiej” 2013, nr 2(14), s. 24–28; tenże, *Janusz Rożek – niezłomny spośród niezłomnych*, „Powinność. Pismo kulturalno-społeczne Ziemi Chełmskiej” 2013, nr 4(16), s. 20–25; Idem, *Liberum conspiro Janusza Woźnicy*, „Powinność. Pismo kulturalno-społeczne Ziemi Chełmskiej” 2014, nr 4(22), s. 18–22; A. Kaczorowski, *Janusz Rożek (1921–2013)*, „Gazeta Solecza” 2014, nr 5, s. 34–35; E. Wilkowski, *Obywatelska i narodowa postawa Ks. Prałata Zdzisława Ciżmińskiego* [w:] *Kapłańska droga Księdza Prałata Jana Zdzisława Ciżmińskiego*, red. E. Król, Zamość 2018, s. 257–262.

⁴⁴ Oddziałowe Archiwum IPN w Lublinie (dalej: OAIPN), sygn. Lu-00229/791, Sprawa operacyjnego sprawdzenia krypt. „Las”, Dąbski Edward i inni, Wniosek o wszczęcie sprawy operacyjnego sprawdzenia krypt. „Las” z 13 IX 1982 r., k. 1.

⁴⁵ OAIPN, Lu-0222/143/4, t. 2, Notatka dot. Sapała Marek ps. „Woda” z 15 VIII 1983 r., k. 359. W dokumencie występuje pod imieniem Marek, przygotowane informacje dotyczą Krzysztofa Sapały. Sapała Marek występuje w sprawie operacyjnego rozpracowania krypt. „Las”, wszczętej na okoliczność rozpracowania środowiska „Solidarności Chłopskiej”. W dokumentach SB stosunkowo często błędnie wpisane zostały imiona (np. zamiast Zenon Wysokiński, występuje Zygmunt), nazwy miejscowości. E. Wilkowski nie utrzymywał kontaktów z Sapałą o imieniu Marek.

biuletynu sygnowanego „Solidarnością”. Zostawił u niego słoik farby drukarskiej, a w sierpniu przekazał opracowanie *Prasa polska 1939–1945*⁴⁶. 29 sierpnia 1983 r. Iżewski z M. Onuszkiewiczem przyjechał do K. Sapuły i złożył mu propozycję wyjazdu na dożynki, organizowane na Jasnej Górze w niedzielę 5 września. W przeddzień wyjazdu Iżewski zaproponował K. Sapule, aby razem odebrali wieniec dożynkowy, przygotowany w kształcie korony, od Henryka Kowalskiego w Łęcznej, a szarfę z napisem „Solidarność Chłopska Ziemi Lubelskiej” u Doroty Kucol z Lublina. K. Sapuła chętnie propozycję tę przyjął. Po powrocie z pielgrzymki wszystkie szczegóły związane z wyjazdem przekazał SB, w tym także, z kim Iżewski i Onuszkiewicz spotykali się w Częstochowie⁴⁷. 12 września przygotowane zostało spotkanie w Ciechankach, uczestniczyli w nim: W. Iżewski, M. Onuszkiewicz, M. Sapuła, Z. Wysokiński i K. Sapuła. Wówczas K. Sapuła otrzymał polecenie powołania Komitetu Tymczasowego „Solidarność” RI na teren województwa chełmskiego. Miał też przygotowywać się do powielania tekstów metodą sitodruku⁴⁸. Ustalono cztery punkty kontaktowe: Ciechanki, Łańcuchów, Wesołówka i Łęczna. Podczas spotkania 26 września (W. Iżewski, H. Kowalski, M. Sapuła, K. Sapuła i nieznaną K. Sapule mężczyzna z okolic Łęcznej) dyskutowano nad treścią ulotki, którą przywiózł H. Kowalski. Trzy dni później K. Sapuła udał się po tę ulotkę do H. Kowalskiego. Została ona przygotowana na maszynie do pisania i została zatytułowana *Odezwa nr 1 Wspólnej Komisji Koordynacyjnej NSZZ „Solidarność” Regionu Środkowo-Wschodniego*.

Służba Bezpieczeństwa w Lublinie, po otrzymaniu informacji o spotkaniach tych osób, w porozumieniu z KW MO w Chełmie i Zamościu, opracowała plan działań operacyjnych. Przede wszystkim postanowiono rozbudować osobowe źródła informacji wokół działaczy „Solidarności” i zastosować kombinacje operacyjne. Chodziło o przejęcie kontroli nad tą grupą. Postanowiono wykorzystać osobowe źródła informacji z terenu województw: chełmskiego, lubelskiego i zamojskiego⁴⁹. Postanowiono także dokonywać wymiany informacji pomiędzy wydziałami IV z Zamościa, Chełma i Lublina. Według dokumentów WUSW w Lublinie najbardziej istotne informacje otrzymywała SB z Chełma od TW ps. „Kamień”, natomiast wedle dokumentu sporządzonego w Chełmie, od TW ps. „Woda”. To on – TW „Woda” – przekazał informacje o sierpniowym spotkaniu w lesie w Ciechankach, w pobliżu składu buraków. TW ps. „Kamień” informował SB, że osoby przybywające na spotkanie zamierzają utworzyć Tymczasowy Komitet Założycielski „Solidarności Chłopskiej”, podjąć działalność organizacyjną, wydawniczo-kolportażową, a nawet snuto plany uruchomienia radia. Działalność ta miała na celu *zamanifestować funkcjonowanie związku na wsi*. Osoby te miały dysponować ramką do powielania i dostępem do maszyny do pisania. Radionadajnik miał zostać przygotowany przez osobę, która *na tym znała się*. Po spotkaniu 26 września SB postanowiła podejmowane działania

⁴⁶ Ibidem, t. 6, Informacja z narady odbytej 19 IX 1983 r. w Chełmie, k. 12.

⁴⁷ Ibidem, s. 13.

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ Ibidem, sygn. Lu-00229/791, Plan wspólnych przedsięwzięć Wydziałów IV – tych KW MO w Chełmie, Zamościu i Lublinie w zakresie likwidacji nielegalnej działalności członków byłych NSZZ RI Solidarność i Solidarności Chłopskiej Ziemi Lubelskiej z 7 IX 1982 r., k. 20.

rozbić. 5 października przeprowadzone zostały rewizje u: W. Iżewskiego, Z. Wysokińskiego, M. Onuszkiewicza, M. Sapuły i H. Kowalskiego. Rewizja nie została przeprowadzona u K. Sapuły. U H. Kowalskiego znaleziono wersję roboczą *Odezwy nr 1 Wspólnej Komisji Koordynacyjnej NSZZ Solidarność Robotniczo-Chłopska Regionu Środkowo-wschodniego*, u M. Onuszkiewicza kartkę papieru z szyfrem cyfrowym i dwie ulotki wykonane odręcznie⁵⁰. Po przeprowadzeniu rewizji wszystkie osoby przewiezione zostały do KW MO w Lublinie. Poza Z. Wysokińskim wszyscy przyznali się, że brali udział w spotkaniach. SB uzyskała informację, że u M. Onuszkiewicza był wałek do ramki, który został przekazany bezpiece „dobrowolnie”. Ponadto, że w spotkaniach udział brali członkowie „Solidarności Chłopskiej” Stanisław Wnuk z Wojciechowa oraz Stefan Onuszkiewicz. SB łatwo już było ustalić, że organizatorami spotkań byli Z. Wysokiński i W. Iżewski. Spotykali się od marca 1982 r. Łącznie odbyło się siedem spotkań. W. Iżewski i Z. Wysokiński wskazywali na potrzebę organizowania po wsiach grup rolników, którzy będą *ostrzegać w przypadku dokonywanych przez organa porządkowe przeszukań i zatrzymań*⁵¹. W. Iżewski zaproponował, aby uczestnicy spotkań przeznaczili po 1 000 zł na radiostację, którą miał przygotować znajomy Iżewskiego. Z czasem doszło do podziału ról. H. Kowalski i Z. Wysokiński mieli przygotować treść odezwy, H. Kowalski miał też przygotować wałek do ramki, a M. Onuszkiewicz zająć się propagandą. SB uzyskała również informację, że u Edwarda Dąbskiego przechowywany był wałek, ramka i naczynie do farby. Całość ta była własnością WKZ NSZZ „Solidarność” Chłopska Ziemi Lubelskiej. Materiały te zostały wywiezione przez E. Dąbskiego podczas strajku okupacyjnego w Lublinie rozpoczętego 4 grudnia 1981 r. 8 października E. Dąbski dobrowolnie przekazał ten sprzęt Służbie Bezpieczeństwa. Podczas przesłuchań jedynie Z. Wysokiński nie przyznawał się do jakichkolwiek działań konspiracyjnych, twierdził, że nie uczestniczył w żadnym spotkaniu i *nic nie wie, aby takie spotkania były organizowane*⁵². 6 października został internowany, po zostali przyznali się do podejmowanych działań i wobec nich nie wszczęto dochodzenia. Po zwolnieniu z Ośrodka dla Internowanych Z. Wysokiński żadnej działalności nie podejmował. Powyższe przedsięwzięcie było jedyną próbą podjęcia działalności w stanie wojennym przez działaczy „Solidarności Chłopskiej”.

Podziemne struktury NSZZ RI „Solidarność” w Regionie

Zanim na terenie Lubelszczyzny podjęta została organizacja struktur podziemnych RI, w kilku miejscach rolnicy podjęli formy oporu⁵³. Dnia 27 grudnia 1982 r. Jan Fal, rolnik, zam. w Pawłowicach, na terenie gminy Stężycza, wykonał odręcznie ulotki i rozwiesił je na

⁵⁰ Ibidem, Analiza materiałów operacyjnych, k. 39.

⁵¹ Ibidem.

⁵² Ibidem, Protokół przesłuchania Zenona Wysokińskiego, k. 40.

⁵³ Po 13 grudnia wieś generalnie nie stawiała oporu, co nie znaczy, że rolnicy nie podjęli żadnych form sprzeciwu. Pojawiły się *wrogie* napisy, ulotki, kolportowana była *bibuła*, wydawana w ośrodkach miejskich (por. E. Wilkowski, *Solidarność rolnicza na terenie województwa lubelskiego...*, s. 325–330). W kilku przypadkach doszło do zatrzymań i procesów. Najbardziej czytelnym wyrazem postaw rolników była bierność wobec apeli władz o pożyczkę zbożową.

terenie Pawłowic i Długowoli. SB wytypowała osoby podejrzane, do których zaliczono również Fałę. Gdy funkcjonariusze przybyli do jego domu, uciekł. Podczas rewizji zakwestionowane zostały przedmioty biurowe, farba, papier⁵⁴. Pierwszą noc spędził w stodole, a kolejne miesiące w przygotowanej kryjówce w piwnicy. 7 lipca został zatrzymany i osadzony w areszcie w Lublinie. Przeprowadzone badania porównawcze jego pisma nie wykazały jednak, że to on własnoręcznie sporządził ulotki. 3 sierpnia został zwolniony z aresztu⁵⁵. Dnia 29 sierpnia 1982 r. przy rozwieszaniu ulotek zostali zatrzymani: Jan Szklarz, rolnik, zam. w Poniatowej Wieś i Henryk Szczygieł, pracownik Zakładów Elektromaszynowych „Predom-Eda” w Poniatowej. W związku z tą sprawą aresztowani zostali dwaj inni pracownicy „Edy”. 18 października 1982 r. Wojskowy Sąd Garnizonowy w Lublinie osobom tym wymierzył karę⁵⁶. Na terenie województwa zamojskiego pierwsze śledztwo przeciwko kolportażowi pism podziemnych z udziałem rolników rozpoczęte zostało w sierpniu 1982 r. Witold Grabarczuk, pochodzący z Moniatycz koło Hrubieszowa, wówczas pracownik Fabryki Samochodów Ciężarowych w Lublinie, dostarczał podziemne pisma „Solidarności” i współorganizował spotkania z rolnikami. 25 sierpnia 1982 r. W. Grabarczuk został aresztowany⁵⁷. W związku z tą sprawą został zatrzymany i osadzony w areszcie KW MO w Zamościu Kazimierz Zamościński, jeden z liderów zamojskiej organizacji związkowej RI⁵⁸.

W granicach Lubelszczyzny prace nad powołaniem podziemnych struktur RI „S” podjęte zostały na terenie województwa chełmskiego. 30 listopada 1982 r. zwolnienie z Ośrodka dla Internowanych otrzymał E. Wilkowski, przewodniczący WKZ NSZZ RI „Solidarność” w Chełmie⁵⁹. Z zawodu był nauczycielem, pracę zawodową podjął w środowisku wiejskim. Z ruchem opozycyjnym związany był z okresu studiów w Lublinie na UMCS. W tamtym okresie, podczas spotkań w Punkcie Konsultacyjnym Ruchu Obrony Praw Człowieka i Obywatela w Lublinie, u Zdzisława Jamrożka przy ul Hutniczej, poznał J. Rożka⁶⁰.

⁵⁴ OAIPN, sygn. Lu-94/457, Akta śledztwa przeciwko Fał Jan. Protokół przeszukania zabudowań mieszkalnych Jana Fała z 27 XII 1981 r., k. 6.

⁵⁵ Szerzej zob.: E. Wilkowski, *Solidarność rolnicza na terenie województwa lubelskiego...*, s. 294–296.

⁵⁶ Szerzej zob.: OAIPN, sygn. Lu-98/574, Akta śledcze przeciwko Szczygieł Henryk, Szklarz Jan, Zawadzki Jerzy, Kisielewski Teofil; E. Wilkowski, *Solidarność rolnicza na terenie województwa lubelskiego ...*, s. 301–304.

⁵⁷ OAIPN, sygn. Lu-027/38, Sprawa operacyjnego rozpracowania krypt. „Zajazd”, Akt oskarżenia Prokuratury Wojewódzkiej w Zamościu Witolda Grabarczuka z 2 IX 1982 r., k. 116.

⁵⁸ Szerzej o tej sprawie zob.: E. Wilkowski, *Solidarność na ziemi zamojskiej...*, s. 956–959; Idem, *Kazimierz Zamościński – wierny ...*, s. 24–28.

⁵⁹ Por. M. Dąbrowski, *Eugeniusz Wilkowski [w:] Encyklopedia Solidarności. Opozycja polityczna w PRL (1976–1989)*, t. 1, *Encyklopedia Solidarności. Opozycja w PRL 1976–1989*, t. 1, red. M. Łątkowska, A. Borowski, W. Domagalski, A. Dudek, Ł. Kamiński, P. Miśkiewicz, G. Waligóra, Warszawa 2010, s. 481–482; Z. W. Okoń, *Znaki czasu i historyczne wyzwania w twórczości Eugeniusza Wilkowskiego*, [w:] L. J. Okoń Z. W. Okoń, *Chełm literacki XX i XXI wieku*, Chełm 2014, s. 234–241; *Eugeniusz Wilkowski [w:] L. Lipińska, S. Lipiński, Nauczyciele Chełmszczyzny. Współcześni twórcy literaccy*, Rejowiec Fabryczny 2012, s. 307–318; *Wilkowski Eugeniusz [w:] S. Błaszczuk, Żyłem w ciekawych czasach*, Chełm 2015, s. 180–181.

⁶⁰ M. Choma-Jusińska, *Janusz Henryk Rożek [w:] Encyklopedia Solidarności*, http://www.encycol.pl/wiki/Janusz_Henryk_Ro%C5%BCek; *Janusz Rożek (1921–2013)*, „Biuletyn Informacyjny NSZZ „Solidarność” Regionu Środkowowschodniego”, nr 11(843), 15 VIII 2013 r., s. 16; E. Wilkowski, *Janusz Rożek – niezłomny...*; A. Kaczorowski, *Janusz Rożek (1921–2013)*, „Gazeta Sołecka” 2014, nr 5, s. 34–35; A. Witkowski, *Janusz Rożek. Solidarność Rolników*, „Czas Solidarności”, nr 12(21), grudzień 2017, s. 32–34.

Z nim, od września 1980 r., zaangażował się w tworzenie ruchu „Solidarności Wiejskiej”, a następnie RI „S”⁶¹. Od 10 grudnia 1980 r. chwili powołania chełmskiego WKZ kierował jego pracami. Rozumiał znaczenie słowa drukowanego, stąd podejmował inicjatywy wydawnicze. Po zwolnieniu z internowania rozpoczął prace nad powołaniem struktur podziemnych Związku. Od marca 1983 r. wydawał „Wieś Solidarną. Pismo NSZZ RI Solidarność Regionu Środkowo-Wschodniego”. Pierwsze trzy numery zostały przepisane na maszynie po ok. 100 egz. Maszynę marki Łucznicz nabył w 1978 r. i do celów związkowych służyła od jesieni 1980 r. Pozostałe numery były powielane na ramce. Metalowy walek do powielania wykonał Władysław Dmuch⁶², pracownik Kombinatu Cementowego w Chełmie, internowany, jedna z najaktywniejszych osób chełmskiego podziemia. Równolegle E. Wilkowski posiadał stały dostęp do pism podziemnych. Dysponując różnymi publikacjami niezależnymi odwiedzał członków RI „Solidarność” sprzed 13 grudnia 1981 r., sondując ich stanowiska. Mając pełne zaufanie do K. Sapuły, poleconego przez J. Rożka, przedkładał mu propozycje pracy niezależnej. Ten chętnie przyjmował zadania do podjęcia, ale równocześnie pozyskane informacje przekazywał SB. Był jednym z głównych osobowych źródeł informacji wykorzystywanych przy rozpracowaniu lubelskiego środowiska „Solidarności Chłopskiej”. Dokładnie taką samą rolę odegrał w środowisku chełmskim. W lipcu 1983 r. przekazywał chełmskiej SB, że 17 lipca odwiedził go E. Wilkowski i powiedział, „żeby to co mu powie traktował jako polecenie służbowe. Polecił mu, aby ten na terenie swojej gminy miał przygotowaną i głęboko zakonspirowaną grupę osób (2-5) zdecydowaną do podjęcia antysocjalistycznej działalności”⁶³. Innym razem K. Sapuła przekazywał funkcjonariuszowi SB, że E. Wilkowski „od pewnego czasu jeździ po terenie województwa i przeprowadza rozmowy sondażowe z byłymi aktywistami WKZ NSZZ RI »Solidarność«”⁶⁴. Podnosił, że E. Wilkowski szuka powielacza, a gdy K. Sapuła oferował mu ramkę, ten stwierdził, że „to go nie interesuje, bo w terenie tego typu ma bardzo dużo”⁶⁵. Z przekazu K. Sapuły SB wynika, że w lipcu ustalono, że łącznikiem pomiędzy nimi – w sytuacjach nadzwyczajnych – ma być Krystyna Czernii, mieszkanka Chełma, koleżanka E. Wilkowskiego ze studiów, a następnie pracy w Zbiorczej Szkole Gminnej w Białopolu⁶⁶. 3 sierpnia E. Wilkowski zaproponował K. Sapule, aby 7 sierpnia „objechali punkty kontaktowe w województwie”. Umówili się na godz. 10. w Wojsławicach⁶⁷. Wedle informacji K. Sapuły, tego dnia wspólnie odwiedzili kilka osób, mieszkających na terenie

⁶¹ Przy wsparciu J. Rożka E. Wilkowski przygotował i wydał *Solidarność rolniczą na terenie województwa lubelskiego...* Połowę kosztów druku pokrył J. Rożek. Wydrukowane egzemplarze otrzymał trzy tygodnie przed śmiercią. J. Rożek wystąpił również w roli konsultanta.

⁶² M. Dąbrowski, Władysław Dmuch [w:] *Encyklopedia Solidarności*, http://www.encyzol.pl/wiki/W%C5%82_adys%C5%82aw_Dmuch; E. Wilkowski, *Wyczuwanie pulsu dziejów – rys postawy Władysława Dmucha*, „Powinność. Pismo kulturalno-społeczne Ziemi Chełmskiej” 2012, nr 3(9), s. 21–25.

⁶³ OAIPN, sygn. Lu-0222/143/4, t. 6, Informacja z narady, odbytej 19 IX 1983 r. w Chełmie, k. 14.

⁶⁴ Ibidem, t. 7. Analiza posiadanych materiałów w sprawie operacyjnego sprawdzenia krypt. „Pasażer” z 14 XI 1983 r., k. 36.

⁶⁵ Ibidem, k. 37.

⁶⁶ E. Wilkowski, *Skromność i prymat wartości – przyczynek do postawy Krystyny Czernii*, „Powinność. Pismo kulturalno-społeczne Ziemi Chełmskiej” 2012, nr 5(11), s. 19–23.

⁶⁷ OAIPN, sygn. Lu-0222/143/4, t. 6, Informacja z narady, odbytej 19 IX 1983 r. w Chełmie, k. 14.

trzech województw, głównie chełmskiego⁶⁸. Podczas spotkań z tymi osobami E. Wilkowski sondował, co sądzą o działalności konspiracyjnej. Przekazywał im „Wieś Solidarną”, „Solidarność Mazowska”, „Solidarność Narodu”, instrukcję „Narodziny Duszpasterstwa Rolników”.

Osobą, którą najbardziej interesował się aparat bezpieczeństwa, pozostawał J. Stępnia z Ignasia⁶⁹, który postrzegany był – i słusznie – za lokalnego lidera. Podjęte zostały działania operacyjne, aby osobowe źródła informacji wchodziły z nim w bezpośrednie kontakty. K. Sapała przekazywał SB informacje, że E. Wilkowski jest łącznikiem centrali z Lublina, osób związanych z KUL, a terenem województwa chełmskiego i zamojskiego, że zobowiązał go do przyjęcia, celem ukrycia przez pewien okres, osób ukrywających się. Wątek pozostawania łącznikiem pomiędzy Lublinem a terenem województwa chełmskiego i zamojskiego pojawia się w szeregu dokumentów wytworzonych przez SB⁷⁰.

Dnia 28 sierpnia do K. Sapały przybył E. Wilkowski, aby ustalić szczegóły wyjazdu na ogólnopolską pielgrzymkę rolników na Jasną Górę. Przyjęto, że osoby wyjeżdżające samochodem E. Wilkowskiego przyjadą do Podgłębokiego, a stąd samochodem marki Nysa (K. Sapały) udadzą się w drogę. Grupa chełmska przygotowała transparent z napisem „NSZZ RI Solidarność Ziemi Chełmskiej”. Został on wykonany przez K. Czernii, „która była prawą ręką Wilkowskiego w działalności konspiracyjnej”⁷¹. Podczas liturgii był on stale eksponowany, a po zakończeniu pozostawiony jako wotum. 5 września K. Sapała przekazał SB dokładną relację z wyjazdu⁷². Podnosił, że E. Wilkowski spotykał się z grupą krasnostawską, w której był R. Sawa z Łopiennika, oraz zamojską, z Henrykiem Kąkołem,

⁶⁸ Wedle tego przekazu były to następujące osoby: Bolesław Sitarz, zam. w Wojśławicach, przed 13 grudnia przewodniczący Zarządu Gminnego NSZZ RI „S” w Wojśławicach; Franciszek Stebliński, zam. w Wólce Tuczępskiej, na terenie gminy Grabowiec (woj. zamojskie); Edward Kszowski, zam. w Kraśniczynie, przed 13 grudnia przewodniczący Zarządu Gminnego NSZZ RI „S” w Kraśniczynie; Mieczysław Szczepanik, prowadzący gospodarstwo rolne w Rakolupach Dużych (gm. Leśniowce), w 1981 r. członek prezydium chełmskiego WKZ, internowany; Stanisław Ciechan, zam. we wsi Baraki, (gmina Siennica Różana); Ryszard Sawa, zam. w Łopienniku Górnym, internowany; Janusz Stępnia, zam. w Ignasinie, na terenie gminy Fajstławice (woj. lubelskie); Stanisław Zajac, zam. w Kaniem, żołnierz Narodowych Sił Zbrojnych, członek prezydium chełmskiego WKZ, internowany; Bronisław Kaszczuk, zam. we wsi Krobonosz, (gmina Sawin); Henryk Lewandowski, zam. w Urszulinie, przed 13 grudnia 1981 r. przewodniczący Zarządu Gminnego NSZZ RI „S” w Urszulinie; Andrzej Tabeński, zam. w Starym Brusie, przed 13 grudnia przewodniczący Zarządu Gminnego NSZZ RI „S” w Starym Brusie; Czesław Kapela, zam. w Wołoskowoli, członek Zarządu Gminnego NSZZ RI „S” w Starym Brusie; Piotr Czuj, zam. w Żukowie, nieopodal północnej granicy województwa chełmskiego, AIPN, 0222/143/4, t. 6, Informacja z narady odbytej 19 IX 1983 r. w Chełmie, k. 15–16.

⁶⁹ Janusz Stępnia (1951–1999), zam. we wsi Ignasin (gm. Fajstławice). Technikum Rolnicze ukończył w Krasnymstawie, studia na AR w Lublinie. W 1981 r. był przewodniczącym Zarządu Gminnego NSZZ RI „Solidarność” w Fajstławicach. Od 1984 r. członek podziemnej Rady Regionalnej NSZZ RI Solidarność Regionu Środkowo-wschodniego. Uczestniczył w obradach „okrągłego stołu” w podzespole do spraw stowarzyszeń i samorządu terytorialnego, ojciec siedmiorga dzieci. W 1989 r. został wybrany senatorem. Człowiek wrażliwy i oddany sprawie narodowej. Z. Syska, *Janusz Stępnia* [w:] *Encyklopedia Solidarności*, http://www.encycol.pl/wiki/Henryk_Janusz_St%C4%99pnia.

⁷⁰ OAIPN, sygn. Lu-0222/143/4, t. 6. Pismo por. J. Bomersbacha zastępcy Naczelnika Wydziału IV WUSW w Chełmie do naczelnika Wydziału IV MSW, 10 VIII 1983 r., k. 8.

⁷¹ Ibidem, Informacja ze spotkania z t.w. ps. „Woda”, 6 IX 1983 r., k. 27.

⁷² Ibidem, Pismo Zastępcy Szefa Wojewódzkiego Urzędu Spraw Wewnętrznych w Chełmie płk St. Sobańskiego do Zastępcy Dyrektora Departamentu IV MSW w Warszawie płk Z. Jabłońskiego, 6 IX 1983 r., k. 26.

internowanym, późniejszym członkiem struktur podziemnych, na czele⁷³. Dokumenty SB potwierdzają, że E. Wilkowski w 1983 r. przygotowywał powołanie struktur podziemnych, a równocześnie podejmował starania przygotowania grup otwartych na formację duszpasterstwa rolników. Realnie oceniał, że forma pracy politycznej może zostać skierowana tylko do wybranych kręgów, że niezbędne są niezależne działania legalne, a te mogły być podejmowane przy Kościele. Ten charakter organizacyjny niepokoił aparat bezpieczeństwa, przyjmowany jako formy o *znamionach nielegalnych*, wspierających „Solidarność”. Z tych racji SB zauważała w dokumencie „Narodziny Duszpasterstwa Rolników” trzy warstwy: a) życia religijnego, ze wskazaniem na formy wspólnych praktyk religijnych, b) działalność na rzecz dobra wspólnego, c) samokształcenie i praca oświatowa⁷⁴.

Dnia 13 września w Chełmie zorganizowana została narada kierownictwa Departamentu IV MSW z kierownictwem Wydziałów IV WUSW z Chełma, Lublina i Zamościa⁷⁵. Podejmowane prace organizacyjne Związku RI na tym terenie przez SB traktowane były jako fragment działalności Ogólnopolskiego Komitetu Oporu Rolników. Równocześnie były one kontrolowane w ramach sprawy operacyjnego rozpracowania krypt. „Pasażer”, prowadzonej od 11 sierpnia 1983 r. przez WUSW w Chełmie. Podczas spotkania w Chełmie wskazywano na cele polityczne OKOR, że „trudności zaopatrzeniowe i wzrastające niezadowolenie społeczne stawać się będzie oparciem” dla tej organizacji⁷⁶. Fakt zwołania narady w Chełmie wskazuje, jakie znaczenie nadawano podjętym działaniom operacyjnym, na ile też postrzegano zagrożenie ze strony przygotowywanych struktur związkowych. Z analizy materiałów zebranych w ramach SOR krypt. „Pasażer” wynika, że na początku listopada SB nie posiadała jeszcze informacji o miejscu powielania „Wsi Solidarnej”. W przekazywanej informacji do Warszawy wskazywano, że E. Wilkowski korzysta z pomocy Regionalnej Komisji Koordynacyjnej „Solidarność” w Chełmie⁷⁷, a w szczególności Bogusława Mikusa⁷⁸. Świadczy to, że K. Sapule przekazywał jedynie to, co bezpośrednio jego dotyczyło. Za najpilniejsze zadanie SB przyjmowała ustalenie miejsca powielania „Wsi Solidarnej” oraz składu redagujących ją osób, by działalność tę można było udokumentować procesowo. SB zależało na ustaleniu kontaktów Wilkowskiego oraz J. Stępniaaka z Lublinem, ściślej z KUL⁷⁹. SB w charakterystyce E. Wilkowskiego podkreśliła, że „jest zaciekle antykomunistą, prezentuje w swoich wypowiedziach poglądy antyrządowe i antysocjalistyczne”⁸⁰. W listopadzie wskazywała już, że to on samodzielnie redaguje „Wieś Solidarną”.

⁷³ Ibidem, Informacja ze spotkania z TW ps. „Woda” z 6 IX 1983 r., k. 27.

⁷⁴ Ibidem, Pismo por. J. Bomersbacha zastępcy Naczelnika Wydziału IV WUSW w Chełmie do naczelnika Wydziału IV MSW, 10 VIII 1983 r., k. 8.

⁷⁵ Ibidem, Notatka służbowa z narady kierownictwa Departamentu IV MSW z kierownictwem Wydziałów IV WUSW Chełm, Zamość i Lublin oraz Zastępcami Szefów Wojewódzkich Spraw Wewnętrznych ds. Służby Bezpieczeństwa WUSW w Chełmie i Lublinie, 19 IX 1983 r., k. 30.

⁷⁶ Ibidem, k. 31.

⁷⁷ Ibidem, t. 7, Analiza dot. materiałów zebranych w ramach SOR „Pasażer”, 3 XI 1983 r., k. 44

⁷⁸ M. Dąbrowski, *Bogusław Jan Mikus* [w:] *Encyklopedia Solidarności...*, t. 1, s. 283.

⁷⁹ Ibidem.

⁸⁰ OAIPN, sygn. Lu-0222/143/4, t. 7, Charakterystyka aktywistów grupy, k. 63.

Pierwsza podziemna struktura RI Solidarność na Lubelszczyźnie powołana została 20 listopada 1983 r. w Chełmie. Tego dnia ukonstytuowała się Wojewódzka Komisja Koordynacyjna NSZZ RI „Solidarność” Ziemi Chełmskiej. W jej skład weszli: E. Wilkowski, zam. w Kurmanowie (gmina Białopole) oraz Feliks Szady, zam. w Żmudzi⁸¹. Propozycja przynależności złożona została M. Szczepanikowi, ten jednak odniósł się do niej sceptycznie, wychodząc z założenia, że każda struktura nielegalna jest „zbyt ryzykowna”⁸². Informacja o powołaniu Wojewódzkiej Komisji Koordynacyjnej NSZZ RI „Solidarność” Ziemi Chełmskiej zamieszczona została w numerze 9 „Wsi Solidarnej”. Równocześnie wydana została ulotka *Do członków NSZZ Rolników indywidualnych Ziemi Chełmskiej! Do wszystkich rolników Ziemi Chełmskiej!* Również w Chełmie, 27 listopada 1983 r., powołana została Wojewódzka Komisja Koordynacyjna NSZZ RI „Solidarność” Ziemi Zamojskiej⁸³. W jej skład weszli: Józef Bondyra, zam. w Przewalu (gmina Tyszowce), Henryk Kąkol, zam. w Wolicy Brzozowej Kolonii (gmina Komarów), Kazimierz Zamościński (zam. Janki koło Hrubieszowa). Przygotowana została również ulotka *Do członków NSZZ Rolników Indywidualnych Ziemi Zamojskiej! Do wszystkich rolników Ziemi Zamojskiej!* Ulotki również zostały powielone przez E. Wilkowskiego⁸⁴. Rozpoczęte zostały przygotowania do powołania Rady Regionalnej NSZZ RI „Solidarność” Regionu Środkowo-Wschodniego. Aresztowanie E. Wilkowskiego 12 grudnia 1983 r. przesunęło jej powołanie w czasie do września 1984 r. Zgodnie z wytycznymi Departamentu IV MSW 12 grudnia SB chełmska i zamojska (i lubelska u J. Stępnia) podjęły szeroką akcję, podczas której przeprowadzono kilkaset rewizji i zatrzymań, celem przesłuchania osób podejrzanych o prowadzenie działalności podziemnej. Podczas rewizji u rodziców E. Wilkowskiego, u których powielane były ostatnie numery „Wsi Solidarnej”, a także ulotki informujące o powołaniu Wojewódzkiej Komisji Koordynacyjnej NSZZ RI Solidarność Ziemi Chełmskiej i Ziemi Zamojskiej, znaleziona została maszyna do pisania⁸⁵. Nie znaleziono powielonych materiałów (ulotek i dziewiątego numeru „Wsi Solidarnej”), były one kolportowane po aresztowaniu Wilkowskiego. W areszcie przebywał on do 26 lipca 1984 r. Został zwolniony wraz z grupą działaczy „Solidarności” pracowniczej z Chełma decyzją Sądu Rejonowego, który rozpatrzył zapisy ustawy amnestyjnej. Wkrótce został pozbawiony prawa wykonywania zawodu nauczyciela. Surowe konsekwencje wyciągnięto wobec K. Czernii, także nie pozwolono jej pracować w szkole. Przez ks. Stanisława Wypycha została zatrudniona w charakterze katechetki. Odtąd chełmska „Solidarność” podziemna stała się organizacją bardziej kadrową, ale uchroniło to jej uczestników przed kolejnymi aresztowaniami. E. Wilkowski zaprzestał wydawania odrębnego pisma. Od tego czasu współredagował „Infor-

⁸¹ E. Wilkowski, *Szady Feliks* [w:] *Encyklopedia Chełma, Ludzie*, t. 1, cz. 2, Chełm-Lublin 2013, s. 176–177.

⁸² Idem, *Solidarność w Chełmskiem...*, s. 683–687.

⁸³ Ibidem.

⁸⁴ Ulotka *Do członków NSZZ Rolników Indywidualnych Ziemi Chełmskiej! Do wszystkich rolników Ziemi Chełmskiej!* [w:] E. Wilkowski, *O wymiar Solidarności...*, s. 288–292; Ulotka *Do członków NSZZ Rolników Indywidualnych Ziemi Zamojskiej! Do wszystkich rolników Ziemi Zamojskiej!*, tamże, s. 290–291.

⁸⁵ Szerzej o aresztowaniu E. Wilkowskiego zob.: OAIPN, sygn. Lu-026/101, t. 1–2, Akta śledztwa przeciwko Eugeniuszowi Wilkowskiemu; E. Wilkowski, *Solidarność w Chełmskiem...*, s. 688–692.

mator Regionalnej Komisji Koordynacyjnej NSZZ Solidarność Region Chełm”, który nieprzerwanie ukazywał się do końca 1989 r. Na jego łamach zamieszczał także teksty odnoszące się do działalności RI „S”.

W skład Rady Regionalnej NSZZ RI „Solidarność” Regionu Środkowo-Wschodniego powołanej 8 września 1984 r. w mieszkaniu Wiesławy i Mariana Jonak⁸⁶ przy ul. Rejowieckiej (M. Jonak był szwagrem J. Rożka)⁸⁷ weszły osoby tworzące Wojewódzkie Komisje Koordynacyjne z Chełma (F. Szady, E. Wilkowski) i Zamościa (J. Bondyra, H. Kąkol, K. Zamościński) oraz Janusz Stępniaak reprezentujący województwo lubelskie. Od J. Stępniaaka zależało, kto ponadto będzie reprezentował teren woj. lubelskiego. Sprawy tak się potoczyły, że kolejna osoba z terenu województwa lubelskiego nie została dokooptowana. Nie udało się powołać w Lublinie Wojewódzkiej Komisji Koordynacyjnej na wzór chełmski i zamojski. Osoby tworzące je w Chełmskim i Zamojskim systematycznie spotykały się podczas spotkań duszpasterskich w Domu Rekolekcyjnym w Łabuniach. Rolnicy z terenu województwa lubelskiego ciążyli ku Lublinowi, bądź duszpasterskim ośrodkom rejonowym, takim jak Kraśnik, Nałęczów, Fajslawice. J. Stępniaak coraz bardziej zaangażował się w przedsięwzięcia podejmowane w Fajslawicach. J. Rożka w większym zakresie interesowały sprawy ogólnopolskie, kontakty w Warszawie, od listopada 1986 r. współtworzył Konwent Seniorów Ruchu Ludowego i Tymczasową Krajową Radę Rolników „Solidarność”, opowiadał się za ideą powołania niezależnej partii chłopskiej, podejmowaniem działań nagłaśnianych przez Radio Wolna Europa. Od 1985 r. zaangażował się w upamiętnienie miejsca bitwy żołnierzy Korpusu Ochrony Pogranicza, dowodzonych przez Wilhelma Orlik-Rückemana, z wojskami Armii Czerwonej pod Wytoczem, we wrześniu 1939 roku⁸⁸.

E. Wilkowskiemu kilka razy przedkładano propozycję, aby odstąpić od struktur NSZZ RI „S” na rzecz Ogólnopolskiego Komitetu Oporu Rolników. Przynajmniej dwukrotnie z taką propozycją, przyjeżdżał Wieńczysław Nowacki. Propozycji tej E. Wilkowski nie przyjął, w rozumieniu przekształcenia istniejących struktur RI w OKOR. Struktur OKOR na Lubelszczyźnie nie było, choć aparat bezpieczeństwa pojawiające się formy solidarnościowej aktywności do nich zaliczał. Dyskusje dotyczące tej kwestii musiały być na tyle znaczące, że pod ich wpływem przygotowany został wywiad z członkiem Wojewódzkiej Komisji Koordynacyjnej NSZZ RI „Solidarność” Ziemi Chełmskiej. Został on zamieszczony na łamach „Informatora Regionalnej Komisji Koordynacyjnej Region Chełm”, z marca 1987 r.⁸⁹ Po latach stał się świetnym źródłem do podjętych dociekań. W tym krótkim tekście oddana została istota relacji chełmskiej podziemnej struktury RI, ale i dwóch ościen-

⁸⁶ Idem, *Pracowitość i wierność Solidarności – najbardziej rozpoznawalne rysy postawy Mariana Jonaka*, „Powinność. Pismo kulturalno-społeczne Ziemi Chełmskiej” 2014, nr 6(24), s. 26–29.

⁸⁷ Ulotka *Do członków NSZZ Rolników Indywidualnych Solidarność !!! Do mieszkańców woj. chełmskiego, lubelskiego i zamojskiego !!! [w:] O wymiar Solidarności...*, s. 292–293; Idem, *Solidarność w Chełmskim...* s. 698–703; Idem, *Solidarność na ziemi zamojskiej ...* s. 1040–1046.

⁸⁸ Przedsięwzięcia te były kontrolowane w ramach sprawy operacyjnego sprawdzenia o kryptonimie „Pomnik”, por. OAIPN, sygn. Lu-053/488, Sprawa operacyjnego sprawdzenia krypt. „Pomnik”; E. Wilkowski, *Solidarność w Chełmskim...* s. 717–719.

⁸⁹ *Rozmowa z członkiem Wojewódzkiej Komisji Koordynacyjnej NSZZ RI Solidarność Ziemi Chełmskiej [w:] E. Wilkowski, O wymiar Solidarności...*, s. 300–302.

nych województw, wobec OKOR. Pierwsze zastrzeżenie dotyczyło zmiany kategorii „Solidarność” RI na OKOR. Udzielający wywiadu podkreślił, że pojęcie „Solidarność” na tyle wpisało się w świadomość mieszkańców, że staje się podstawowym nośnikiem sprawy narodowej. Przyznawał, że Ogólnopolski Komitet Rolników można przyjąć za „centralę różnych nurtów Solidarności działających na wsi” i że tak może być postrzegany. I zaraz dodawał, że „przyjęcie istnienia centrali nie jest jednoznaczne z bezwzględnym podporządkowaniem się jej”. Z zachowanych notatek wynika, że E. Wilkowski nie negował potrzeby utrzymywania kontaktów z OKOR, ale na zasadach autonomii, przy zachowaniu znaku „Solidarności”. Podnosił, że podstawowa praca podziemnego Związku najskuteczniej prowadzona jest w granicach danego regionu, w przypadku Lubelszczyzny podzielonego na trzy organizacje wojewódzkie (rolnicy białkopodlascy nie podejmowali wysiłku pracy podziemnej). Podkreślał, że województwa podzielone zostały na rejony, z reguły obejmujące dwie-trzy gminy. Po aresztowaniach w 1984 r. na terenie chełmskiego, wcześniejszych i późniejszych aresztowaniach w Zamojskiem, dawało się zauważyć ostrożność wobec nowych propozycji dotyczących struktur, w warstwie semantycznej wykraczających poza kategorię Związku. Udzielający wywiadu, a dokładniej przygotowujący go, czyli E. Wilkowski, zwracał uwagę także na aspekt psychologiczny. „Wieś zawsze” – zauważał – „przy wszelkich zmianach, reagowała powoli. Obecnie zebranej nieufności jest szczególnie wiele, wiele jest też – niestety – braku zrozumienia dobra narodowego, publicznego. Tak często – ale to nie tylko na wsi – ludzie zamykają się e kręgu swoich spraw prywatnych. Te wszystkie sytuacje dostrzegamy. I pomimo wszystko na przyszłość patrzymy z ufnością. Wieś powoli, ale stale, budzi się, zaczyna wiele rozumieć. Z jej strony zaufania do obecnego systemu nie będzie”. W listopadowym numerze „Informatora Regionalnej Komisji Koordynacyjnej NSZZ Solidarność Region Chełm” zamieszczony został wywiad z członkiem Wojewódzkiej Komisji Koordynacyjnej NSZZ RI „Solidarność” Ziemi Zamojskiej⁹⁰. Nie ma w nim odniesienia się do OKOR, jest natomiast podkreślenie skuteczności działań podziemnej „Solidarności” RI na terenie tego województwa. Teksty pisane *in statu nascendi* omawianych struktur, posiadają niepowtarzalność wartość historyczną, oddają bowiem nastroje konkretnego czasu. Według lubelskiej SB, przed 1984 r. „komórki OKOR funkcjonowały na terenie gminy Fajstławice, powiązane z innymi ośrodkami tego typu w województwie chełmskim”⁹¹. Informacji tej nie należy odbierać literalnie, kontakty były, ale w ramach RI „S”.

Dnia 10 kwietnia 1984 r. aresztowany został Stanisław Majdański, przed 13 grudnia przewodniczący Gminnego Komitetu Założycielskiego NSZZ RI „S” w Tomaszowie Lubelskim, wraz z grupą wydającą „Solidarność Roztocze. Pismo Tymczasowej Międzyzakładowej Komisji Koordynacyjnej NSZZ Solidarność w Tomaszowie” i tworzącą struktury podziemne „Solidarności” pracowniczej. Wszystkie osoby aresztowane zostały zwolnione

⁹⁰ Rozmowa z członkiem Wojewódzkiej Komisji Koordynacyjnej NSZZ RI Solidarność Ziemi Zamojskiej, ibidem, s. 303–304.

⁹¹ OAIPN, sygn. Lu-018/165, Sprawa obiektowa krypt. „Czerwiec”, t. 3, Informacje dotyczące rozpoznania i przeciwdziałania przejawom destabilizacyjnym sytuację gospodarczą i rynkową w warunkach województwa lubelskiego w 1983 r., 25 V 1984 r., k. 61.

na mocy przepisów lipcowej amnestii⁹². W kolejnych latach S. Majdański wypracował pozycję jednego z liderów RI „S” na terenie województwa zamojskiego, stąd jego późniejsza kandydatura – z ramienia Komitetu Obywatelskiego – do Sejmu⁹³.

Na terenie województwa zamojskiego najsilniejszym ośrodkiem oporu pozostawała gmina Komarów. Od 1984 r. przy miejscowym kościele przygotowywane były uroczystości rocznicowe bitwy pod Komarowem z wojskami Budionnego z sierpnia 1920 r. W Komarowie wydawany był przez miejscowego lekarza Wiesława Lipko „Informator NSZZ Solidarność i NSZZ RI Solidarność Ziemi Zamojskiej-Roztocza”. Od 18 października 1985 r. rozpoczęły się rewizje, zatrzymania i przesłuchania (także rolników). W związku z tą sprawą aresztowanych zostało pięć osób, wśród nich nie było rolników, a aktem oskarżenia objętych zostało jedenaście osób. Głównym oskarżonym był W. Lipko⁹⁴.

Dnia 8 sierpnia 1985 r. Prokuratura Rejonowa w Lublinie wszczęła śledztwo w sprawie rozpowszechniania nielegalnych pism w Lublinie i na terenie województwa lubelskiego. Wśród podejrzanych byli rolnicy. W ramach tych czynności 27 sierpnia 1985 r. została przeprowadzona rewizja u Edwarda Liska, figuranta kwestionariusza ewidencyjnego krypt. „Inwalida”. Pod ciągłą kontrolą operacyjną pozostawał Mieczysław Miłaczewski, zaangażowany w działalność duszpasterstwa rolników, utrzymujący stałe kontakty z Januszem Winiarskim, który przez kolejne lata spinał rozproszoną działalność podziemną na terenie regionu⁹⁵.

Dnia 3 lutego 1986 r. został zatrzymany i aresztowany Janusz Woźnica, nauczyciel Liceum Ogólnokształcącego w Hrubieszowie, który wraz z uczniami prowadził od 1982 r. kolportaż pism podziemnych w mieście i na terenie tego rejonu⁹⁶. Przesłuchiwani byli uczniowie i osoby związane z miejscową „Solidarnością”. 10 czerwca w Zamościu J. Woźnica został skazany na 1,5 roku pozbawienia wolności i otrzymał zakaz wykonywania zawodu. Wówczas związał się z podziemną „S” RI (prowadził gospodarstwo rolne), w charakterze wykładowcy i uczestnika brał udział w spotkaniach duszpasterskich w Domu Rekolekcyjnym w Łabuniach. Przy różnych okazjach wygłaszał wykłady na tematy historyczne (m.in. w parafiach Grabowiec, Dub)⁹⁷.

⁹² Szerzej zob.: E. Wilkowski, *Solidarność na ziemi zamojskiej...*, s. 698–706.

⁹³ Por. Idem, *Wybory 4 czerwca 1989 roku na terenie województwa zamojskiego*, „Archiwariusz Zamojski” 2014, s. 27–29. Aktywność opozycyjna S. Majdańskiego kontrolowana była w ramach sprawy operacyjnego sprawdzenia krypt. „Kret”, IPN Lu – sygn. 077/901. Sprawa operacyjnego sprawdzenia krypt. „Kret”. Stanisław Majdański.

⁹⁴ Szerzej zob.: Idem, *Solidarność na ziemi zamojskiej...*, s. 966–1007; M. Dąbrowski, *Wiesław Lipko* [w:] *Encyklopedia Solidarności. Opozycja w PRL 1976–1989*, t. 2, red. G. Waligóra, A. Dudek, Ł. Kamiński, P. Miśkiewicz, Ł. Sołtysik, Warszawa 2012, s. 241.

⁹⁵ Szerzej zob.: OAIPN, sygn. Lu-020/820, Sprawa operacyjnego sprawdzenia krypt. „Szklarz”, t. 1, Mieczysław Władysław Miłaczewski; E. Wilkowski, *Solidarność rolnicza na terenie województwa lubelskiego...*, s. 315–318.

⁹⁶ Sprawa Janusza Woźnicy była prowadzona w ramach sprawy operacyjnego rozpracowania krypt. „Pionierzy”. Zachowanych zostało osiem tomów akt (OAIPN, sygn. Lu-027/108, Sprawa operacyjnego sprawdzenia krypt. „Pionierzy”).

⁹⁷ Szerzej zob.: E. Wilkowski, *Solidarność na ziemi zamojskiej...*, s. 782–808; Idem, *Liceum wobec historycznych prób* [w:] *90 lat Gimnazjum i Liceum im. ks. Stanisława Staszica w Hrubieszowie*, red. R. Koper, A. Jamroz, A. Jaśków, A. Borkowska, Hrubieszów 2008, s. 98–110; Idem, *Solidarność na terenie gminy Grabowiec w latach 1980–1989*, Chełm 2012, s. 23–24, 65–66, 93–94, 98–99, 100, 172; Idem, *Liberum conspi-*

W latach 1984–1988 na łamach „Informatora Regionalnej Komisji Koordynacyjnej NSZZ Solidarność Region Chełm”, „Informatora NSZZ Solidarność i NSZZ RI Solidarność Ziemi Zamojskiej-Roztocza”, wydawanego w Komarowie, ale i innych pism solidarnościowych, zamieszczonych zostało szereg informacji o powołanych strukturach podziemnych. Wydawane były ulotki sygnowane nazwami tych organizacji⁹⁸. SB posiadała zatem informacje o ich istnieniu. Nie zachowały się materiały operacyjne WUSW w Chełmie, stąd nie można odtworzyć reakcji chełmskiego aparatu bezpieczeństwa. Zachowane natomiast zostały akta sprawy operacyjnego sprawdzenia krypt. „Region”, założonej 11 marca 1987 r. przez WUSW w Zamościu⁹⁹. W ramach tej sprawy postanowiono rozpracować powołane struktury. Podjęte działania operacyjne nie dostarczyły jednak zmateriałizowanych dowodów. W lutym 1989 r., po powołaniu jawnej Wojewódzkiej Rady Rolników – „Solidarność” w Chełmie, Wojewódzka Komisja Koordynacyjna NSZZ RI „Solidarność” Ziemi Chełmskiej została rozwiązana. Na tę okoliczność wydany został stosowny komunikat¹⁰⁰.

Rozpracowywanie struktur NSZZ RI „Solidarność”

Od drugiej połowy 1984 r., ściślej po lipcowej amnestii, na łamach kilku pism podziemnych zamieszczane były komunikaty, informacje o działalności struktur podziemnych na terenie województwa chełmskiego i zamojskiego, o powołaniu Rady Regionalnej NSZZ RI „Solidarność” Regionu Środkowo-Wschodniego. Przytoczmy kilka przykładów. W numerze 24 z 6 stycznia 1987 r. „Informatora NSZZ Solidarność oraz NSZZ RI Solidarność Ziemi Zamojskiej-Roztocza”, wydawanego w Komarowie, zamieszczony został *Komunikat Rady Regionalnej NSZZ RI Solidarność Regionu Środkowo-wschodniego*¹⁰¹. W numerze 27 z marca 1987 r. opublikowany został *Komunikat Wojewódzkiej Komisji Koordynacyjnej*

ro Janusza Woźnicy, „Powinność. Pismo kulturalno-społeczne Ziemi Chełmskiej” 2014, nr 4(22), s. 18–22; Idem, *Pamiętając o uczniach Janusza Woźnicy, którym nie wystarczyło istnieć i przemijać* [w:] *Gimnazjum i Liceum im. ks. Stanisława Staszica w Hrubieszowie 2008–2018*, red. A. Borkowska, I. Fietko, J. Lis, J. Szabat, Hrubieszów 2018, s. 465–477. W 2019 r. w Hrubieszowie ukazała się praca *Zanurzeni w historii*, niemal w całości poświęcona J. Woźnicy, *Zanurzeni w historii*, red. E. Wilkowski, Hrubieszów 2019.

⁹⁸ Przykładem może być odezwa Rady Regionalnej: *Do rolników i wszystkich mieszkańców wsi !!!, Zamość-Lublin-Chełm, 03 września 1985* (E. Wilkowski, *O wymiar Solidarności...*, s. 294–295), czy *Oświadczenie Rady Regionalnej z maja 1988 r.* (ibidem, s. 305–306).

⁹⁹ OAIPN, sygn. Lu-077/899, Sprawa operacyjnego sprawdzenia krypt. „Region”, Wniosek o wszczęcie sprawy, 11 III 1987 r., k. 5.

¹⁰⁰ *Komunikat* [w:] *Chełmskie w okresie przełomu (1989–1991) Dokumenty, artykuły, informacje*, oprac. E. Wilkowski, Chełm 2015, s. 119.

¹⁰¹ Treść tego komunikatu: „Dnia 4 stycznia 1987 r. w Zamościu odbyło się kolejne robocze posiedzenie Rady Regionalnej NSZZ RI Solidarność Regionu Środkowo-Wschodniego. Podczas spotkania omówiono sytuację zaistniałą w ostatnim czasie w kraju i w Związku. Wiele uwagi poświęcono sprawom organizacyjnym: samej Radzie, Wojewódzkim Komisjom Koordynacyjnym i organizacji w terenie. Podniesiono potrzebę kontynuowania pracy Związku nawet na terenie tych gmin, gdzie zakres podejmowania niezależnych poczynań jest niewielki. Rozpatrzono możliwość kolportażu prasy i pism niezależnych, podkreślono, iż stały dopływ wolnego słowa powinien kształtować świadomość oraz wpływać na zwiększenie zainteresowania tym, co dokonano. Właśnie obecnie, w okresie zimowym, gdy rolnik ma więcej czasu, może go przeznaczyć na lekturę, stąd dostęp do różnych tytułów i treści powinien być większy”, *Komunikat Rady Regionalnej NSZZ RI Solidarność Regionu Środkowo-Wschodniego z 4 stycznia 1987*, „Informator NSZZ Solidarność oraz NSZZ RI Solidarność Ziemi Zamojskiej-Roztocza”, nr 24 z 6 I 1987 r., s. 1.

NSZZ RI *Solidarność Ziemi Zamojskiej*¹⁰². W tym samym piśmie (nr 23, z grudnia 1986 r.) zamieszczony został tekst *Poparcie dla rolników z Fajstawic*¹⁰³. Kolejny komunikat Wojewódzkiej Komisji Koordynacyjnej ukazał się w numerze z 4 września 1987 r.¹⁰⁴. W numerze 1(41) „Informatora Regionalnej Komisji Koordynacyjnej NSZZ Solidarność Region Chełm” zamieszczona została informacja o spotkaniu Rady Regionalnej NSZZ RI Solidarność Regionu Środkowowschodniego¹⁰⁵. We wrześniu bądź październiku 1987 r. Janusz Stępniaak wydał „Wydanie dożynkowe Informatora rolników gminy Fajstawice”. Na stronie pierwszej zamieścił apel *Do rolników całej Polski*¹⁰⁶. Te przykłady, podobnie jak przytoczone wcześniej, wskazują, że informacje o strukturach podziemnych były publikowane stosunkowo często. Były one odbierane zarówno przez czytelników tych pism, jak i przez funkcjonariuszy SB.

Z uwagi na fakt zniszczenia materiałów operacyjnych SB z Chełma nie sposób wskazać, kiedy chełmski aparat bezpieczeństwa wszczął działania nad rozpracowaniem tych struktur. Zamojska SB rozpoczęła je stosunkowo późno, bo dopiero 11 marca 1987 r., choć informacje o powołanych strukturach posiadała wcześniej. W uzasadnieniu wszczęcia sprawy podano, powołując się na treść *Komunikatu* z 6 stycznia 1987 r., że w Zamościu odbyło się posiedzenie Rady Regionalnej¹⁰⁷. Natomiast funkcjonowanie Wojewódzkiej Komisji Koordynacyjnej NSZZ RI Solidarność Ziemi Zamojskiej wynikało – w myśl zapisu funkcjonariusza SB – m. in. z komunikatu zamieszczonego w „Biuletynie Regionu Środkowo-Wschodniego” z 1985 r., w którym „mówi się, że w miesiącu listopadzie 1984 r. [błąd w datowaniu, Komisja Koordynacyjna powołana została w listopadzie 1983 r. – E. W.] zostały powołane na terenie Chełma i Zamościa Wojewódzkie Komisje Koordynacyjne funkcjonujące w ramach Regionalnej Rady NSZZ RI Solidarność Regionu Środkowo-Wschodniego”¹⁰⁸.

¹⁰² *Komunikat*, „Informator NSZZ oraz NSZZ RI Solidarność Ziemi Zamojskiej- Rostocza”, nr 27 z marca 1987 r., s. 1–2.

¹⁰³ *Poparcie dla rolników z Fajstawic*, „Informator NSZZ Solidarność oraz NSZZ RI Solidarność Ziemi Zamojskiej-Rostocza”, nr 23 z 13 XII 1986 r., s. 2. Na łamach tego „Informatora...” protest rolników z terenu gminy Fajstawice wspomniany został jeszcze w numerze 35 z 14 IX 1987 r., w notatce *Chłopski protest*, „Informator NSZZ Solidarność oraz NSZZ RI Solidarność Ziemi Zamojskiej – Rostocza”, nr 35 z 14 IX 1987 r., s. 2.

¹⁰⁴ *Komunikat WKK NSZZ RI Solidarność*, „Informator NSZZ Solidarność oraz NSZZ RI Solidarność Ziemi Zamojskiej-Rostocza”, nr 27 z marca 1987 r., s. 1.

¹⁰⁵ Treść tej informacji: „Dnia 25 stycznia br. w Lublinie odbyło się kolejne robocze posiedzenie Rady Regionalnej NSZZ RI Solidarność Regionu Środkowo-Wschodniego (wcześniejsze zebranie odbyło się w Zamościu). Podczas spotkania jeszcze raz powrócono do głosów wskazujących na potrzebę ewentualnego powołania jawnej Rady Rolników. Uznano, że Rady takiej powoływać się nie będzie. Omówiono sytuację powstałą w ostatnim czasie w kraju i w Związku. Wiele uwagi poświęcono sprawom organizacyjnym. Zapoznano się z sytuacją na terenie gminy Fajstawice”, *Kolejne robocze posiedzenie Rady Regionalnej NSZZ RI Solidarność Regionu Środkowo-Wschodniego*, „Informator Regionalnej Komisji Koordynacyjnej NSZZ Solidarność Region Chełm”, nr 1(41), brak daty wydania, najprawdopodobniej luty 1987 r., s. 3.

¹⁰⁶ *Do rolników całej Polski*, „Wydanie dożynkowe Informator rolników gminy Fajstawice”, brak numeru i daty, s. 1.

¹⁰⁷ OAIPN, sygn. Lu-077/899, Komunikat Rady Regionalnej NSZZ RI Solidarność Regionu Środkowo-Wschodniego, k. 5.

¹⁰⁸ Tamże, Wniosek o wszczęcie sprawy, 11 III 1987 r., k. 5.

Celem wszczęcia sprawy operacyjnego sprawdzenia krypt. „Region” miało być ustalenie, w jakim zakresie na terenie województwa zamojskiego „istnieje i prowadzi działalność Wojewódzka Komisja Koordynacyjna NSZZ RI Solidarność”, współtworząca Radę Regionalną NSZZ RI „Solidarność” Regionu Środkowo-Wschodniego. SB postanowiła ustalić skład osobowy tejże Komisji, formy prowadzonej działalności, operacyjnie udokumentować „fakt prowadzenia wrogiej działalności przez członków Komisji z możliwością przekształcenia materii w dowody procesowe i w pełni zneutralizować zagrożenie”¹⁰⁹. Żeby skonkretyzować wskazane cele, SB zamierzała się oprzeć przede wszystkim na informacjach pochodzących od osobowych źródłach informacji.

SB podkreślała, iż „podstawowy trzon” osób angażujących się w działalność opozycyjną na wsi stanowili „aktywiści i doradcy wywodzący się z b. NSZZ RI Solidarność”. Z dokumentów zamojskiego aparatu bezpieczeństwa wynika wprost, że „najszerszą obecnie płaszczyzną działalności opozycyjnej jest duszpasterstwo rolników”. Funkcjonariusze SB wskazywali na organizowane rekolekcje zamknięte i dni skupienia w Domu Rekolekcyjnym w Łabuniach, na uroczystości dekanalne, Msze św. rocznicowe, dożynki kościelne. Podczas nich spotykali się „b. działacze WKZ NSZZ RI Solidarność, jak: Zamościński, Bondyra, Kąkol, Drozdowski, Maksymowicz, Majdański, Pawelec, Filipek oraz Wilkowski z terenu województwa chełmskiego. Wymienieni są [...] ściśle powiązani z b. Solidarnością robotniczą”¹¹⁰. Przykładami takich powiązań miały być relacje pomiędzy A. Kozaczyńskim a S. Majdańskim, M. Splewińskim a H. Maksymowiczem, czy W. Lipki z J. Bondyrą. „Na organizowanych dniach skupienia oraz imprezach rocznicowych, które odbywają się pod patronatem niektórych księży kościoła rzymsko-katolickiego tworzą oni personalne ściśle powiązania w sferze wymiany poglądów i informacji z czołowymi działaczami spoza naszego terenu”¹¹¹. Dokument SB wskazuje na Z. Łupinę¹¹², A. Stelmachowskiego (przyjeżdżał do Komarowa) oraz Zakrzewskiego (przyjeżdżał do Łabuń). Doniesienia agenturalne potwierdzały udział działaczy z terenu województwa zamojskiego w Mszach św. za ojczyznę w kościele p. w. Św. Stanisława Kostki w Warszawie, ogólnopolskich dożynkach w Częstochowie, 15 lutego 1987 r. w uroczystościach w Rzeszowie, w szóstą rocznicę podpisania porozumień ustrzycko-rzeszowskich. „Z całokształtu posiadanych materiałów operacyjnych wynika, że najbardziej zaangażowanymi osobami są: Majdański, Bondyra, Kąkol oraz Wilkowski z województwa chełmskiego”¹¹³. SB, opierając się na doniesieniach agenturalnych od TW ps. „Stefan”, TW ps. „Sport”, TW ps. „Podkowa”, utrzymywała, że osoby te „pozostają w bardzo bliskich stosunkach towarzyskich z prowadzącymi wykłady,

¹⁰⁹ Ibidem, k. 2.

¹¹⁰ Ibidem, k. 6.

¹¹¹ Ibidem, k. 7.

¹¹² Z. Łupina, obok E. Wilkowskiego, był organizatorem spotkań w Domu Rekolekcyjnym w Łabuniach, por. M. Dąbrowski, *Zygmunt Władysław Łupina*, http://www.encysoł.pl/wiki/Zygmunt_W%C5%82adys%C5%82aw_%C5%81upina; E. Wilkowski, *Zanim powstanie biografia. Potrzeba świadectwa o dr. Zygmuncie Łupinie*, „Powinność. Pismo kulturalno-społeczne Ziemi Chełmskiej” 2015, nr 1(25), s. 24–28; M. Król, *Pożegnanie kolegi*, „Czas Solidarności. Miesięcznik społeczno-kulturalny”, nr 11(20), listopad 2017, s. 2.

¹¹³ OAIPN, sygn. Lu-077/899. Sprawa operacyjnego sprawdzenia krypt. „Region”. Wniosek o wszczęcie sprawy, 11 III 1987 r., k. 7.

o negatywnych i tendencyjnych treściach politycznych w Domu Rekolekcyjnym w Łabuniach¹¹⁴. Według planu przedsięwzięć operacyjnych zamierzano ustalić „charakter utrzymywanych kontaktów z b.. ob. Majdański, Maksymowicz, Wilkowski, Bondyra, ustalić i rozpoznać charakter utrzymywanych kontaktów z b. działaczami RI Solidarność, szczególnie z ob. Wilkowskim z terenu województwa chełmskiego¹¹⁵. Postanowiono „opracować pismo do Wydziału VI WUSW w Chełmie określającym rozpoznanie charakteru kontaktów Wilkowskiego Eugeniusza zam. Chełm z b. działaczami RI Solidarność z naszego terenu. Czy tą drogą nie jest przekazywana na nasz teren literatura bezdebitowa oraz czy są w posiadaniu informacji, że na ich terenie została utworzona Wojewódzka Komisja Koordynacyjna¹¹⁶. W ocenie SB w skład Wojewódzkiej Komisji Koordynacyjnej NSZZ RI „Solidarność” województwa zamojskiego wchodził: H. Kąkol, J. Bondyra i S. Majdański¹¹⁷. W rzeczywistości byli to H. Kąkol, J. Bondyra i K. Zamościński, zatem ocena SB była już bardzo bliska. Należy jednak podkreślić, że SB nie posiadała zmaterializowanych dowodów. Spotkania w Łabuniach pełniły rolę oświatowo-formacyjną, wpisywały się w duszpaństwo rolników, a równocześnie pozwalały na stałe spotkania osób tworzących struktury podziemnej „Solidarności” RI.

Epilog

Wysiłek budowania struktur podziemnych na terenie województwa lubelskiego uznać należy za dalece niewystarczający, a na terenie województwa bielskopodlaskiego w ogóle nie został podjęty. Nie można zapominać o wysiłku organizacyjnym, wszczętym przez Janusza Winiarskiego w Lublinie¹¹⁸. Podjął się on roli koordynatora rozproszonych inicjatyw niezależnych na wsi, głównie z terenu województwa lubelskiego. W tej części Polski *liberum conspiro* najbardziej zaznaczone zostało na terenach chełmsko-zamojskich. Wspólnym przedsięwzięciem były też spotkania formacyjno-oświatowe rolników w Diecezjalnym Domu Rekolekcyjnym w Łabuniach, które pozwalały podtrzymywać ducha oporu wśród rolników. Z uwagi na rozmiary tego tekstu możliwe jest wskazanie jedynie na wybrane treści ukazujące „Solidarność” podziemną w tej części kraju. Nie można zapominać i o działaniach legalnych, które były inspirowane ruchem podziemnym. Najczytelniej zaznaczyły się one na terenie województwa lubelskiego. Naznaczone zostały postawami podczas wyborów do rad narodowych z 1984 r. (z koniecznością powtarzania wyborów z powodu niskiej frekwencji i zaskarżenia sfałszowanych z terenu gminy Fajstów), wykorzystaniem struktur ZSL przez opozycję w wyborach 1988 r., pisaniem skarg, petycji, organizowaniem spotkań z posłami na Sejm PRL, by przedkładać im rzeczywiste problemy wsi. Znakomitą kartę zapisał Janusz Rożek, związany jednak bardziej ze struk-

¹¹⁴ Ibidem, Plan przedsięwzięć operacyjnych, 15 V 1987 r., k. 2.

¹¹⁵ Ibidem, k. 9.

¹¹⁶ Ibidem.

¹¹⁷ OAIPN, sygn. Lu-077/829, Sprawa operacyjnego sprawdzenia krypt. „Pogorzelcy”, Analiza materiałów w sprawie operacyjnego sprawdzenia krypt. „Pogorzelcy”, 23 VIII 1988 r., k. 156.

¹¹⁸ M. Dąbrowski, Janusz Andrzej Winiarski [w:] *Encyklopedia Solidarności*, [http://www.encysol.pl/wiki/Janusz Andrzej Winiarski](http://www.encysol.pl/wiki/Janusz_Adrzej_Winiarski).

turami ogólnopolskimi, działający na rzecz wykształcenia niezależnego politycznego ruchu ludowego. Wielkim doświadczeniem tamtej dekady stały się różne formy duszpasterstwa rolników, organizowane przez kapłanów wspólnie z osobami związanymi z nurtem RI „Solidarność”.

Bibliografia cytowań:

Chełmskie w okresie przełomu (1989–1991) Dokumenty, artykuły, informacje, oprac. E. Wilkowski, Chełm 2015.

Choma-Jusińska M., Janusz Henryk Rożek [w:] *Encyklopedia Solidarności*, http://www.encyisol.pl/wiki/Janusz_Henryk_Ro%C5%BCek.

Dąbrowski M., Bogusław Jan Mikus [w:] *Encyklopedia Solidarności. Opozycja polityczna w PRL (1976–1989)*, t. 1, *Encyklopedia Solidarności. Opozycja w PRL 1976–1989*, t. 1, red. M. Łątkowska, A. Borowski, W. Domagalski, A. Dudek, Ł. Kamiński, P. Miśkiewicz, G. Waligóra, Warszawa 2010, s. 283.

Dąbrowski M., Eugeniusz Wilkowski [w:] *Encyklopedia Solidarności. Opozycja polityczna w PRL (1976–1989)*, t. 1, *Encyklopedia Solidarności. Opozycja w PRL 1976–1989*, t. 1, red. M. Łątkowska, A. Borowski, W. Domagalski, A. Dudek, Ł. Kamiński, P. Miśkiewicz, G. Waligóra, Warszawa 2010, s. 481–482.

Dąbrowski M., Janusz Andrzej Winiarski [w:] *Encyklopedia Solidarności*, http://www.encyisol.pl/wiki/Janusz_Adrzej_Winiarski.

Dąbrowski M., Wiesław Lipko [w:] *Encyklopedia Solidarności. Opozycja w PRL 1976–1989*, t. 2, red. G. Waligóra, A. Dudek, Ł. Kamiński, P. Miśkiewicz, Ł. Sołtysik, Warszawa 2012, s. 241.

Dąbrowski M., Władysław Dmuch [w:] *Encyklopedia Solidarności*, http://www.encyisol.pl/wiki/W%C5%82adys%C5%82aw_Dmuch.

Dąbrowski M., Zygmunt Władysław Łupina, http://www.encyisol.pl/wiki/Zygmunt_W%C5%82adys%C5%82aw_%C5%81upina.

Eugeniusz Wilkowski [w:] L. Lipińska, S. Lipiński, *Nauczyciele Chełmszczyzny. Współcześni twórcy literacy*, Rejowiec Fabryczny 2012, s. 307–318.

Gonera W., *Niezależny chłopski ruch związkowy na Kujawach Zachodnich (1980-1989)*, Inowrocław 2018.

Janusz Rożek (1921–2013), „Biuletyn Informacyjny NSZZ „Solidarność” Regionu Środkowoschodniego”, nr 11(843), 15 VIII 2013 r., s. 16.

Kaczorowski A., *30-lecie rejestracji NSZZ Rolników Indywidualnych „Solidarność” 1981–2011. Kalendarium Związku*, Warszawa 2011.

Kaczorowski A., *Janusz Rożek (1921–2013)*, „Gazeta Sotecka” 2014, nr 5, s. 34–35.

Kaczorowski A., Pokora-Kalinowska M., Cymiński G., *Droga rolników, od „Solidarności” do niepodległości*, Warszawa 2018.

Ks. Piotr Kurowski (1929-1990). *Kapłan zawierzenia i czynu*, red. E. Wilkowski, Chełm 2019.

Kozłowski T., Olaszek J., *Niezależny ruch chłopski w Polsce 1980–1989* [w:] NSZZ „Solidarność” 1980–1989, t. 2, *Ruch społeczny*, red. Ł. Kamiński, G. Waligóra, Warszawa 2010.

Król M., *Pożegnanie kolegi*, „Czas Solidarności. Miesięcznik społeczno-kulturalny”, nr 11(20), listopad 2017, s. 2.

Magier D., *Lata 1980-1981 w Województwie Białkopodlaskim. Wybór teleksów Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Białej Podlaskiej*, Radzyń Podlaski 2006.

Okoń Z. W., *Znaki czasu i historyczne wyzwania w twórczości Eugeniusza Wilkowskiego*, [w:] L. J. Okoń Z. W. Okoń, *Chełm literacki XX i XXI wieku*, Chełm 2014, s. 234–241

- Olaszek J., „Solidarność” Rolników Indywidualnych 1981–1989 [w:] „Solidarność” Rolników 1980–1989, red. A. W. Kaczorowski, Warszawa 2010.
- Opozycja i opór społeczny w Polsce po 1956 roku*, t. 3, Rolnicza „Solidarność” w Polsce 1980–1989, red. A. Kaczorowski, T. Kozłowski., J. Olaszek, Warszawa 2016.
- Stępnia J. S., *NSZZ „Solidarność” RI Fajstławice w latach 1981–1990*, Lublin 2011 (mps pracy magisterskiej, UMCS).
- Syska Z., Janusz Stępnia [w:] *Encyklopedia Solidarności*, http://www.encysol.pl/wiki/Henryk_Janusz_St%C4%99pnia.
- Trochimiuk M., „Solidarność” Rolników Indywidualnych, „Podlaski Kwartalnik Kulturalny”, nr 3, 2013, s. 56–77.
- Wilkowski E., *Chełmskie piśmiennictwo solidarnościowe w latach 1980–2015*, Chełm 2015.
- Wilkowski E., *Janusz Rożek – niezłomny spośród niezłomnych*, „Powinność. Pismo kulturalno-społeczne Ziemi Chełmskiej” 2013, nr 4(16), s. 20–25.
- Wilkowski E., *Katolicka Wszechnica Ludowa Chełmie (1993–1998) na tle uniwersytetów ludowych*, „Rocznik Chełmski” 2013, t. 17, s. 363–383.
- Wilkowski E., *Kazimierz Zamościński – wierny ideałom Solidarności*, „Powinność. Pismo kulturalno-społeczne Ziemi Chełmskiej” 2013, nr 2(14), s. 24–28.
- Wilkowski E., *Liberum conspiro Janusza Woźnicy*, „Powinność. Pismo kulturalno-społeczne Ziemi Chełmskiej” 2014, nr 4(22), s. 18–22.
- Wilkowski E., *Liceum wobec historycznych prób [w:] 90 lat Gimnazjum i Liceum im. ks. Stanisława Staszica w Hrubieszowie*, red. R. Koper, A. Jamroz, A. Jaśków, A. Borkowska, Hrubieszów 2008.
- Wilkowski E., *Niezależny Samorządny Związek Zawodowy Rolników Indywidualnych Solidarność na Ziemi Chełmskiej w latach 1980–1981*, „Rocznik Chełmski” 2002, t. 8, s. 375–386.
- Wilkowski E., *Niezależny Samorządny Związek Zawodowy Rolników Indywidualnych Solidarność w Chełmskiem*, [w:] *Encyklopedia Chełma Miejsca*, t. II, cz. II, Chełm 2019, s. 61–64.
- Wilkowski E., *Obywatelska i narodowa postawa Ks. Prałata Zdzisława Ciżmińskiego [w:] Kapłańska droga Księdza Prałata Jana Zdzisława Ciżmińskiego*, red. E. Król, Zamość 2018, s. 257–262.
- Wilkowski E., *O wymiar Solidarności. Artykuły informacje dokumenty*, Chełm 2008.
- Wilkowski E., *Pamiętając o uczniach Janusza Woźnicy, którym nie wystarczyło istnieć i przemijać [w:] Gimnazjum i Liceum im. ks. Stanisława Staszica w Hrubieszowie 2008–2018*, red. A. Borkowska, I. Fietko, J. Lis, J. Szabat, Hrubieszów 2018, s. 465–477.
- Wilkowski E., *Pamiętajmy o rolniczej Solidarności*, „Czas Solidarności”, nr 4 (49), kwiecień 2020, s. 46–48.
- Wilkowski E., *Pracowitość i wierność Solidarności – najbardziej rozpoznawalne rysy postawy Mariana Jonaka*, „Powinność. Pismo kulturalno-społeczne Ziemi Chełmskiej” 2014, nr 6(24), s. 26–29.
- Wilkowski E., *Przyczynek do dziejów struktur chełmskiej Solidarności RI w latach 1980–1981 w świetle odnalezionych źródeł*, „Rocznik Chełmski” 2012, t. 16, s. 397–416.
- Wilkowski E., *Rolnicy zamojscy wobec systemu komunistycznego w okresie Solidarności podziemnej. Wybrane aspekty*, „Archiwariusz Zamojski” 2011, s. 27–40.
- Wilkowski E., *Skromność i prymat wartości – przyczynek do postawy Krystyny Czernii*, „Powinność. Pismo kulturalno-społeczne Ziemi Chełmskiej” 2012, nr 5(11), s. 19–23.
- Wilkowski E., *Solidarność na terenie gminy Grabowiec w latach 1980–1989*, Chełm 2012.
- Wilkowski E., *Solidarność na terenie województwa białskopodlaskiego w latach 1980–1989*, Biała Podlaska 2013.
- Wilkowski E., *Solidarność na Ziemi Biłgorajskiej w latach 1980–1989*, Chełm 2010.
- Wilkowski E., *Solidarność na ziemi chełmskiej w latach 1980–1989*, Chełm 2005.
- Wilkowski E., *Solidarność na ziemi zamojskiej w latach 1980–1989*, Chełm 2009.
- Wilkowski E., *Solidarność rolnicza na terenie województwa lubelskiego w latach 1980–1989*, Chełm 2013.

Wilkowski E., *Solidarność Rolników Indywidualnych w Chełmskiem w latach 1980-1992*, Chełm 2018.

Wilkowski E., *Solidarność w Chełmskiem w latach 1980–1989*, Chełm 2010.

Wilkowski E., *Solidarność w Krasnostawskim w latach 1980–1989*, Chełm 2014.

Wilkowski E., *Spotkania rolników w Diecezjalnym Domu Rekolekcyjnym w Łabuniach k. Zamościa 1984–1988*, „Nasza Ziemia” 2011, nr 5, s. 29–31.

Wilkowski E., *Spotkania rolników w Diecezjalnym Domu Rekolekcyjnym w Łabuniach w latach 1984–1988 [w:] Rola świeckich w Kościele w świetle spuścizny duchowej Wacława Lipińskiego i Bogdana Jańskiego i współczesnych wyzwań. Materiały z polsko-ukraińskiej konferencji naukowej z 15 maja 2007*, red. E. Wilkowski, Chełm 2007.

Wilkowski E., *Szady Feliks [w:] Encyklopedia Chełma, Ludzie*, t. 1, cz. 2, Chełm-Lublin 2013.

Wilkowski Eugeniusz [w:] S. Błaszczuk, *Żyłem w ciekawych czasach*, Chełm 2015.

Wilkowski E., *Wybory 4 czerwca 1989 roku na terenie województwa zamojskiego*, „Archiwariusz Zamojski” 2014, s. 27–29.

Wilkowski E., *Wyczuwanie pulsu dziejów – rys postawy Władysława Dmucha*, „Powinność. Pismo kulturalno-społeczne Ziemi Chełmskiej” 2012, nr 3(9), s. 21–25.

Wilkowski E., *Wyzwania badawcze nad dziedzictwem „Solidarności”*, „Czas Solidarności”, nr 2(47), luty 2020, s. 48-51.

Wilkowski E., *Zanim powstanie biografia. Potrzeba świadectwa o dr. Zygmuncie Łupinie*, „Powinność. Pismo kulturalno-społeczne Ziemi Chełmskiej” 2015, nr 1(25), s. 24–28.

Wilkowski E., *Źródła do dziejów Solidarności w latach 1980–1989 w Archiwum Państwowym w Zamościu*, „Archiwariusz Zamojski” 2007, s. 7–26.

Wilkowski A., *Janusz Rożek. Solidarność Rolników*, „Czas Solidarności”, nr 12(21), grudzień 2017, s. 32–34.

Wrona J., *Wstęp [w:] E. Wilkowski, O wymiar Solidarności. Artykuły informacje dokumenty*, Chełm 2008.